

Hoofdstuk 5

Het psychologisch onderzoek

C.M. van Deutekom en F. Koenraadt

5.1 Inleiding

Hoe verloopt het diagnostisch proces van de psycholoog die een bijdrage levert aan een multidisciplinair onderzoek in een gesloten klinische setting zoals het Pieter Baan Centrum? Bij het antwoord op deze vraag houden we in het oog dat de persoon die wordt geobserveerd en onderzocht zich in een moeilijke situatie bevindt omdat de rechterlijke macht binnen afzienbare tijd, mede op grond van de uitkomsten van deze observatie en rapportage, een ingrijpende beslissing over de levensloop van deze persoon moet nemen. Krijgt hij zijn vrijheid terug of niet, moet hij wel of geen behandeling ondergaan, hoe lang moet hij nog in een gesloten setting blijven of dreigt er een plaatsing op een long stay afdeling van een tbs-kliniek? Dat deze positie bij de gedetineerde spanning oproept, behoeft geen betoog. De spanning komt in veel gevallen ook doordat de onderzochte lijdt onder het feit dat hij een ernstig delict begaan heeft waardoor zijn leven – én dat van anderen – ineens een andere wending kreeg.

Het diagnostisch proces heeft een nauw omschreven doel: het moet uitmonden in een pro justitia rapport dat dient om de rechtbank of het gerechtshof onafhankelijk en onpartijdig voor te lichten over de persoon van de verdachte.¹ Het rechterlijk college zal deze verdachte vervolgens beoordelen en al dan niet veroordelen. Het gedragskundig onderzoek vindt plaats in opdracht van een rechtbank of gerechtshof. Dat vereist in het Nederlandse strafproces dat gedragskundigen geen standpunt innemen voor of tegen de onderzochte.² Zij bemoeien zich vrijwel niet met de schuldvraag en zij leveren geen bewijsmateriaal.³ Zij richten zich op de onderzoeksvragen van de rechter. Dat zijn de vragen naar het wel of niet aanwezig zijn van een gebrekkige ontwikkeling of een ziekelijke stoornis van de geestvermogens, naar hoe dat was ten tijde van het ten laste gelegde, om een inschatting te maken van de gevaarlijkheid van de

1 Anders dan Crombag et al. (1992, p. 306) waar zij beweren: 'Ervaren experts bevinden zich doorgaans in instituten die voornamelijk voor het openbaar ministerie werken, zoals het Gerechtelijk Laboratorium (thans Nederlands Forensisch Instituut geheten, FK) en het Pieter Baan Centrum.'

2 Dat betekent allerminst dat de onderzoekers kleurloos en anoniem te werk gaan. Vergelijk Beyaert, 1979.

3 Zie hoofdstuk 2.

onderzochte en om een advies over hoe die gevaarlijkheid tot aanvaardbare proporties kan worden teruggebracht.⁴

De forensisch psycholoog beweegt zich op en tussen twee terreinen: dat van de onderzochte met zijn eigen geaardheid en dat van het recht met zijn eisen van inzichtelijkheid en helderheid.

De personen die in het Pieter Baan Centrum worden onderzocht, hebben gemeenschappelijk dat, meestal op grond van een screening door een psychiater van de Forensisch Psychiatrische Dienst, hun persoonlijkheidsproblematiek als ernstig en/of complex wordt ingeschat, de onderzoekbaarheid moeilijk wordt geacht, en/of de delictsituatie in relationele zin als ingewikkeld wordt bevonden.⁵ Deze bevindingen leiden vaak tot een advies aan de rechter-commissaris om iemand in het Pieter Baan Centrum te laten onderzoeken. De rechter-commissaris neemt dit advies wel of niet over en beoordeelt tenslotte of een onderzoek in het Pieter Baan Centrum noodzakelijk is.

Gesteld kan worden dat de personen die in het Pieter Baan Centrum onderzocht worden doorgaans veel geduld, inventiviteit en tact van de onderzoekers en medewerkers van de kliniek vergen.

In dit hoofdstuk situeren we het forensisch psychologisch onderzoek in klinisch verband temidden van de verschillende varianten van bijdragen die psychologen leveren aan de strafrechtspleging (§ 5.2). Aan de hand van een casus (§ 5.3) illustreren we hoe het psychologisch onderzoek is ingebed in het klinisch, multidisciplinair onderzoek (§ 5.4) en welke bronnen en middelen (§ 5.5) daarbij worden gebruikt om bij de individuele gedetineerde psychische aandoeningen te diagnostiseren (§ 5.6). Voorzover er sprake is van een psychische stoornis rijst de vraag aan de forensisch psycholoog of en zo ja in welke mate deze stoornis doorwerkt in het ten laste gelegde (§ 5.7). Tevens wordt de vraag naar de inschatting van de gevaarlijkheid van de onderzochte beantwoord met behulp van de daartoe voor de forensisch psycholoog beschikbare middelen (§ 5.8). De bevindingen van het psychologisch onderzoek worden uiteindelijk aan het papier toevertrouwd en dat stelt zijn eisen (§ 5.9). Enkele categorieën onderzoek leveren voor het (forensisch psychologisch) onderzoeksproces extra complicaties op: de weigerende observandus, de ontkennende verdachte, de verdachten in vereniging, de allochtone gedetineerde, de minderjarige gedetineerde en de ter beschikking gestelde (§ 5.10). De forensisch psycholoog is niet alleen gebonden aan het strafrecht, maar ook aan de beroepsethiek (§ 5.11). Met het optreden als getuige-deskundige ter terechtzitting wordt het psychologisch onderzoek van de gedetineerde openbaar verantwoord en wordt de bemoeiing met deze gedetineerde afgesloten en daarmee tevens dit hoofdstuk (§ 5.12 en § 5.13).

4 Ook andersoortige vragen komen aan de orde, zie daarvoor uitvoeriger hoofdstuk 2; zie enkele forensisch psychologisch relevante kwesties in § 5.10.5 en § 5.10.6, en in Bal & Koenraadt, 2004.

5 Zie voor een uitvoeriger bespreking van de indicaties voor onderzoek in het PBC hoofdstuk 2. Empirisch onderzoek daarnaar werd verricht door Van Kordelaar, 2002.

5.2 Soorten psychologisch onderzoek pro justitia

De bijdrage van een psycholoog aan de strafrechtspraak kan heel divers zijn. Zo komen we de psycholoog bijvoorbeeld tegen bij de gedragskundige daderprofilering, bedoeld om de opsporing van de dader en het bewijs van het delict te bevorderen. Daarbij gaat het erom op grond van de gegevens en sporen van (de plaats van) het delict een profiel van de dader te ontwerpen.⁶

Een andere bijdrage is het gedragskundig onderzoek naar de betrouwbaarheid van uitspraken door verdachte, slachtoffer en/of getuige. Bij twijfel aan de waarachtigheid van hun beweringen kan een psychologisch onderzoek worden uitgevoerd, zeker als het om jonge kinderen gaat.⁷ Maar zelfs als de uitspraken van de verdachte, het slachtoffer en/of de getuige betrouwbaar zouden zijn, kunnen hun herinneringen soms zodanig vertekend zijn, dat nader onderzoek daarnaar vereist is.⁸ Ook kunnen psychologen worden ingeschakeld voor gedragskundige ondersteuning bij verhoren.⁹

Een bijzondere rol is weggelegd voor de psycholoog die als Raad deel uitmaakt van de penitentiaire kamer van het Gerechtshof te Arnhem. De gebruikelijke rol van de psycholoog in foro wijzigt zich hier radicaal: de psycholoog is hier geen externe getuige-deskundige met voorlichtingstaak meer, de psycholoog in de functie van Raad bij het Gerechtshof is een intern deskundige geworden met rechtsprekende bevoegdheid.¹⁰

Het klinisch psychologisch onderzoek, zoals uitgevoerd in het Pieter Baan Centrum,¹¹ onderscheidt zich ook nadrukkelijk van de psychologische daderprofilering en van het psychologisch onderzoek naar betrouwbaarheid van verklaringen en richt zich expliciet op onderbouwde beantwoording van de

6 Zie E. Blaauw, K. Ferenschild, P.J. van Koppen & L.P. Sheridan, Gedragskundige daderprofilering. In: Van Koppen, Hessing, Merckelbach & Crombag, 2002, p.217-235.

7 Zie H.J.G. Soppe, Indicatoren voor de geloofwaardigheid van verklaringen over zedendelicten. In: Koenraadt, 2000, p. 171-195; H.L.G.J. Merckelbach & A.J.W. Boelhouwer, Leugendetectie, en A. Vrij en F.W. Winkel, Liegen en voorgelogen worden. In: Van Koppen, Hessing, Merckelbach & Crombag, 2002, p. 625-647, resp. 649-666.

8 Zie de hoofdstukken 19 t/m 27 van Deel IV Getuigen van Van Koppen, Hessing, Merckelbach & Crombag, 2002, p. 373- 540.

9 Zie daarvoor het handboek van Gudjonsson, 1992.

10 De gedragskundige die zitting heeft in de penitentiaire kamer fungeert als een 'daderdeskundige', die geen bemoeienis heeft met de bewijs- of schuldvraag (Van de Loo, In: Koenraadt en Steenstra, 1994, p. 43-51; De Smit, 1983; Schnitzler, In: Balkema et al., 1995, p. 321-333). Hiertegen is overigens wel bezwaar gemaakt dat er in de kern op neerkomt dat de plaats van de deskundige *voor*, niet achter de groene tafel behoort te zijn. Ook in het penitentiaire recht nemen psychologen wel deel aan rechtsprekende organen, zoals de beklagcommissie van de Commissie van Toezicht bij penitentiaire inrichtingen en de beroepscommissie van de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (Kelk, 2002, p. 65-91 en p. 347-354). Evenzo in tuchtrechtelijke organen van het Nederlands Instituut voor Psychologen (het College van Toezicht en het College van Beroep), en van de wet BIG.

11 Het gaat hier om onderzoek in de zin van assessment, voor de research in het forensisch psychologisch onderzoek zie hoofdstuk 8, vooral Vogelvanger, 2000; Kerklaan, 2001.

eerdergenoemde onderzoeksvragen over het al dan niet bestaan van een psychische beperking in het handelen en de inschatting van gevaarlijkheid.¹²

Essentieel is daarbij de attitude van de psycholoog: veelal opgeleid als hulpverlener wordt in het Nederlands straf(proces)recht van de rapporterende forensisch psycholoog toch verwacht dat hij een neutrale, onafhankelijke, onpartijdige positie jegens de onderzochte inneemt.

5.3 Een casus

Om duidelijk te maken hoe het psychologisch onderzoek in het Pieter Baan Centrum gestalte krijgt, wordt in kort bestek het onderzoeksproces aan de hand van een casus doorgenomen.

Henk is 23 jaar en is geboren en getogen op het platteland. Er zijn betrokke-
ne zeven verkrachtingen ten laste gelegd die gepaard gingen met beroving.
De slachtoffers, allen vrouw, zijn van uiteenlopende leeftijd. De feiten zijn
in een tijdsbestek van vier dagen op verlaten landwegen gepleegd. Betrokke-
ne bekend alle feiten.

Direct na binnenkomst van betrokkene heeft de psycholoog de beschikking over de meest relevante stukken uit het strafdossier van betrokkene. Deze zijn verzameld en samengevat door de jurist.

Daags na binnenkomst maakt de psycholoog, doorgaans zo onbevangen en blanco mogelijk, kennis met de gedetineerde. Dit gebeurt meestal in zijn cel. Tijdens deze ontmoeting, een wederzijds aftasten, gaat het eigenlijke onderzoek van start.

Betrokkene is een tengere jongeman die er tot in de puntjes verzorgd uitziet. Hij opent het contact door de onderzoekster een compliment te geven voor haar schoeisel, vervolgens zegt hij blij te zijn dat hij eindelijk in het Pieter Baan Centrum onderzocht gaat worden. Waar zijn vreugde vandaan komt, wordt niet duidelijk.

Hij blijkt goed van de tongriem gesneden, hij heeft een levendige verteltrant en zit nooit om een antwoord verlegen. Gedurende alle onderzoekscontacten gedraagt hij zich ontspannen en amicaal. Bij navraag blijkt dit een bewuste pose van hem te zijn. Hij geeft later in het onderzoek openhartig toe op die manier een competente indruk van zichzelf te willen achterlaten.

Soms reageert betrokkene even verstoord, bijvoorbeeld als hij de regie van het contact moet afstaan. Hij herneemt zich steeds snel en dan neemt hij zijn beleefde, coöperatieve en ontspannen houding weer aan. Hij wekt de indruk geen blad voor de mond te nemen en open antwoord te geven op alle vragen.

12 Het gaat in het psychologisch onderzoek en de psychologische rapportage om het gedragskundig begrijpen c.q. verklaren, niet om het excuseren van het ten laste gelegde. Excusering is immers bij uitsluiting voorbehouden aan de rechter, vergelijk Van Kordelaar, 1995, p. 66-68.

Na de kennismaking vindt de intake plaats, een overleg waarbij de leden van het onderzoekend team de eerste indrukken uitwisselen en de globale lijnen van het onderzoekstraject worden uitgezet. In de weken die volgen, zullen in ieder geval de gedragskundige onderzoekers het strafdossier bestuderen alsook de binnengekomen aanvullende informatie, zoals rapportages van de kinderbeveiliging, jeugdzorg, reclassering en Forensisch Psychiatrische Dienst.

De daaropvolgende onderzoekscontacten zijn doorgaans in de werkkamer van de psycholoog, weliswaar met de nodige beveiligingsmaatregelen omgeven, met als devies: zoveel beveiliging als nodig is.

Een afname van een volledige intelligentietest is dikwijls een van de eerste stappen in het psychologisch onderzoek. Het is prettig voor de leden van het onderzoekend team als ze in een vroeg stadium weten wat de verstandelijke capaciteiten van de gedetineerde zijn.

Bij de afname van de intelligentietest, WAIS-III,¹³ heeft betrokkene een consciëntieuze werkhouding. Gewiebel op zijn stoel, driftig bijten op de nagels en het toeknippen van de ogen weerspiegelen zijn spanning. Af en toe werpt hij een geïrriteerde blik op de onderzoekster als hij voelt dat zijn handelen wordt geobserveerd. Desgevraagd ontkent hij gespannen te zijn of zich ongemakkelijk te voelen in de testsituatie.

Betrokkene behaalt een intelligentiescore die op hooggemiddeld niveau ligt. Dat is verrassend omdat hij weinig schoolopleiding heeft.

Wat ligt aan deze discrepantie ten grondslag? Een weigering om iets van een ander aan te nemen? Geen intrinsieke motivatie? Het onderzoek zal het moeten uitwijzen.

Overigens zijn er vanuit de testgegevens en observatie geen aanwijzingen voor hersenorganische afwijkingen die het handelen kunnen beïnvloeden. Daarom bestaat er geen aanleiding om aanvullend neuropsychologisch onderzoek uit te voeren.

In een observatiebespreking, een overleg van de groepsleiding en gedragskundigen geleid door een ervaren supervisor, wordt tijd genomen voor reflectie op het onderzoeksproces zoals dat bij de afdelings- en individuele werkers verloopt.¹⁴ Ook wordt de informatie van het intelligentieonderzoek teruggekoppeld.

In de eerste onderzoeksweken krijgt betrokkene een aantal vragenlijsten voorgelegd (NVM, MMPI-2, EPPS, NPV, seksualiteitsbelevingsschalen),¹⁵ die gegevens verschaffen over de persoonlijkheidsstructuur, de structureel-dynamische kenmerken van de persoonlijkheid en de seksualiteitsbeleving. Betrokkene vult de lijsten zeer consistent in. Bij de wat gemakkelijker te

13 Zie voor een beknopte uitleg bij de besproken tests de lijst in de bijlage aan het eind van dit hoofdstuk en voor een bespreking in extenso De Zeeuw et al., 2004.

14 Het gaat daarin niet om een discussie over de gedetineerde, maar om een uitwisseling van de wijzen waarop de verschillende leden van de groepsleiding en van het onderzoekend team de gedetineerde in het contact meemaken. Zie tevens § 4.7.

15 Zie § 5.5.3.3 en de bijlage achter dit hoofdstuk.

doorgronden vragenlijsten blijkt betrokkene erop gebrand een positief beeld van zichzelf neer te zetten.

In de omgang met het ambigue projectiemateriaal (ZAT, TAT, tekeningen) is betrokkene ontwijkend. Hij diskwalificeert het materiaal en met een hautaine houding geeft hij zijn reacties. Betrokkene is niet in staat gevoelens te verwoorden, ziet weinig verschil tussen de onderscheiden individuen die op de platen staan afgebeeld, relationele verbanden worden niet gezien. Hij reageert met woede op frustratie, krenking en verlies.

Uit het testmateriaal komt naar voren dat hij een persoonlijkheidsstructuur heeft die maakt dat hij langdurig aangepast en adequaat kan functioneren. Bij deze structuur past echter ook dat zich plotseling doorbraken van deviant gedrag kunnen voordoen. Als onderzoekshypothese wordt nagegaan of er bij hem sprake is van dwangmatigheid, controlebehoefte en/of grootheidsfantasieën.

Bij de overige vragenlijsten, die moeilijk sociaal wenselijk kunnen worden ingevuld, komt hij naar voren als een man die weinig lijdensdruk ervaart. Het gevoelsleven is weinig gedifferentieerd. Hij is sterk geneigd te externaliseren en anderen zijn problemen te laten oplossen. Hij geeft blijk van goede mogelijkheden om zichzelf te beheersen. Onderliggend is er veel vijandigheid en woede. Hoewel hij in sociaal opzicht sensitief genoeg is, zijn de empathische vermogens slecht ontwikkeld.

De vragenlijsten over seksualiteitbeleving zijn zeer aangepast en 'ideaal' ingevuld. Dit staat in schril contrast met zijn delictgedrag en de informatie die hij later in de gesprekken daarover geeft.

Bij afname van het projectief materiaal wil betrokkene zich letterlijk niet laten zien. Bij het vertellen van verhalen wil hij zich niet vastleggen. Wat hij ondanks zijn afschermdende houding toch naar buiten brengt, verwijst naar een narcistische grondhouding en signalen van perversie.

De uitkomsten van het persoonlijkheidsonderzoek zijn dikwijls onderwerp van overleg en (uiteeraard geanonimiseerde) toetsing met vakcollega's. Met de uitkomsten van het testonderzoek wordt tijdens het onderzoeksproces terughoudend omgegaan naar de leden van het onderzoekende team. Deze gegevens kunnen immers pas echt worden geduid aan het einde van het onderzoek als de gesprekken zijn afgerond en de onderzoeker de gegevens heeft van de andere onderzoekers over de levensloop, het milieu van de onderzochte, eerdere behandelaars en de groepsobservaties.

In de onderzoeksgesprekken die volgen, blijft er steeds minder over van het beeld dat uit het kennismakingsgesprek rees. Betrokkene geeft zijn informatie mondjesmaat prijs; hij vertelt slechts datgene waarvan hij denkt dat de ander het al weet. Hij houdt zoveel mogelijk zijn kaarten in de mouw. Er moet veel werk worden verricht door de onderzoeker om een gespreksonderwerp geheel uit te werken. Bij doorvragen wendt betrokkene plotseling onbegrip voor, gaat hij heel langzaam spreken, zichzelf dikwijls herhalen en vraagt hij voortdurend om verduidelijking. Als hij stevigheid van de onder-

zoekster voelt of wanneer hij in de gesprekken wordt geconfronteerd met zijn totaal veranderde onderzoekshouding, wordt hij ongedurig, brutaal en boos. Zijn gedrag heeft dan de functie te imponeren en de ander te ontmoedigen om door te gaan. Uiteindelijk kan hij zich na zo'n incident hernemen, doch hij spreidt een kilheid ten toon.

Betrokkene kan over hetzelfde thema zeer verschillend vertellen. Bij confrontatie met het verschil, ontkent hij glashard dat hij eerder iets anders heeft gezegd en haalt daarna de schouders laconiek op.

Uit de levensgeschiedenis blijkt dat er bij betrokkene sprake is van een intens verstoorde relatie met zijn vader, zelfs seksueel misbruik door zijn vader. Moeder was zwak op de achtergrond aanwezig. In materieel opzicht ging het het gezin overigens voor de wind en in financiële zin ontbrak het hem aan niets. Toch stal hij grote sommen geld van zijn ouders en verkocht stiekem hun antiek.

Betrokkene verwijt zijn vader dat deze het gezin verliet en met een jong meisje verder ging terwijl hij daarnaast homoseksuele contacten onderhield. Betrokkene was aan het begin van zijn puberteit toen zijn vaders homoseksuele preferentie voor het eerst naar buiten kwam. Na de scheiding van de ouders kwamen moeder en haar kinderen op bijstandsniveau terecht.

Als hij bijna volwassen is, voelt hij zich fysiek sterk genoeg om wraak te nemen op zijn vader. Hij zoekt hem op om hem te mishandelen: 'Ik wou hem doodsbang maken'. Na een ernstige mishandeling, berooft hij hem.

Het eerste heteroseksuele contact had hij op 14-jarige leeftijd met een vriendin van moeder. Daarna had betrokkene 'honderden' vriendinnen. Hij had, vooral uit voorzorg voor seksueel overdraagbare aandoeningen, altijd beschermd seksueel contact met hen en ontfutselde aan hen ondergoed. Betrokkene zegt dat het hem bij zijn seksuele partners vooral om het ondergoed ging. Dit ordende hij: soort bij soort, kleur bij kleur, etc. Trots vertelt hij over zijn manipulatieve technieken om zijn doel te bereiken.

Uiteindelijk krijgt hij op 21-jarige leeftijd een vaste relatie met een vrouw van zijn leeftijd. Buiten medeweten van deze partner vervolgt hij zijn promiscue gedrag.

Ondertussen geeft betrokkene zich uit voor financieel deskundige, krijgt werk bij een obscure bank en verstrekt valse leningen. Dit levert hem veel geld op en hij geniet een extravagante levensstijl en het aanzien van de vrouwen. Hij loopt vast met zijn duistere financiële praktijken en na, in dezelfde periode, eenmaal als seksuele partner afgewezen te zijn door zijn vriendin begaat betrokkene de hem ten laste gelegde feiten.

Gedurende de onderzoeksweken is er zonnodig informeel overleg tussen de psycholoog en de milieu-onderzoeker, vooral over de diversiteit aan verhalen die betrokkene verspreidt en de functie van die verhalen.¹⁶ Er was in zijn geval

16 Om een zo natuurgetrouw mogelijk beeld over de verdachte te verschaffen, wordt wel nagegaan of de verhalen van de verdachte kloppen, maar het onderzoek is daar niet speciaal op gericht. Van

geen sprake van psychiatrische problematiek die overleg met de rapporterende psychiater nodig maakte.

Zodra het milieu-onderzoek globaal is afgerond, meldt de milieu-onderzoeker zijn resultaten aan de collega-onderzoekers, die deze bevindingen weer gebruiken ter verdieping van hun gesprekken met betrokkene.

Twee weken vóór de eindstafvergadering komt het onderzoekend team bij elkaar om na te gaan of we met deze gedetineerde de afrondende fase van het onderzoek kunnen ingaan en of er nog cruciale vragen moeten worden beantwoord.

De psycholoog begint na deze bespreking aan de afrondende gesprekken waarvan het laatste gesprek meestal weer in de cel van de gedetineerde plaatsvindt om zo te onderstrepen dat de onderzoeksrelatie beëindigd wordt.

Dan is het tijd om te rapporteren. Het conceptrapport wordt ter kennisname aan betrokkene voorgelegd en besproken. In dit geval meende betrokkene zichzelf in het rapport te herkennen, hoewel hij niet alles even prettig vond om te lezen.

Tijdens de eindstafvergadering worden de diverse rapportonderdelen kritisch besproken. De onderzoekers worden bevraagd over hun bevindingen. Fenomenen van overdracht en tegenoverdracht, met andere woorden gevoelens die betrokkene bij onderzoeker oproept en omgekeerd, krijgen de aandacht. Bevindingen en hypothesen over de persoonlijkheidsorganisatie en -structuur, de dynamiek die aan het gedrag ten grondslag ligt, worden tegen het licht gehouden en vervolgens mondt dat uit in een diagnose. Uiteindelijk worden de juridische onderzoeksvragen beantwoord.

De beraadslaging vergt van zowel de psycholoog als de psychiater tevens dat deze goed op de hoogte is van de sociale kaart van de Nederlandse forensische geestelijke gezondheidszorg. Het arsenaal aan voorzieningen is sterk aan verandering onderhevig en vereist actuele geïnformeerde hierover tijdens de eindstafbespreking, vooral voor de advisering pro justitia.¹⁷

Deze discussie wint aan diepgang en verheldering door de inbreng van alle leden van het multidisciplinaire team, zowel in hun hoedanigheid als vertegenwoordiger van hun discipline als door hun persoonlijke inbreng.

Aan het eind van deze vergadering worden met betrokkene de bevindingen besproken van het onderzoek, de conclusie over toerekeningsvatbaarheid, de inschatting van gevaar en eventueel het advies voor behandeling aan de rechtbank.

Koppen (2004, p. 223) heeft een ander soort forensisch psychologisch onderzoek voor ogen waar hij beweert 'Voor de forensisch psycholoog is het waarheidsgehalte van verhalen het *enige* dat van belang is.' (zie ook hiervoor § 5.2) Hij baseert zich bij dergelijke beweringen immers op gedragskundigen die, anders dan in Nederland, in het Common Law system een partijdige procespositie in het strafproces innemen.

17 Zie Groen & Drost, 2003.

5.4 Het psychologisch onderzoek ingebed in het klinisch onderzoek¹⁸

Het beschreven psychologisch onderzoek in het Pieter Baan Centrum is, net als dat van de psychiater, een individueel gedragskundig onderzoek en het maakt deel uit van een onderzoek verricht door een team van deskundigen, elk met een eigen professionele achtergrond. Binnen het multidisciplinair onderzoek is het van belang dat iedere onderzoeker zijn eigen professionele autonomie en verantwoordelijkheid behoudt en bewaakt.

De multidisciplinaire werkwijze is een wezenlijk kenmerk van het gedragskundig onderzoek in het Pieter Baan Centrum. Het onderzoek wordt verricht door vertegenwoordigers van verschillende disciplines, maar ook ruimschoots onafhankelijk van elkaar en met behoud van ieders professionele autonomie. Vanuit de kennis en invalshoeken van de psychiatrie, de psychologie, het maatschappelijk werk, het inrichtingswerk en het recht wordt door interactie met de gedetineerde een antwoord gezocht op de onderzoeksvragen.

De onderzoekers nemen niet alleen hun vakkennis mee het onderzoek in, ook brengen zij hun eigen persoon mee. Zo levert iedere onderzoeker afzonderlijk een bijdrage vanuit zijn eigen historische, levensbeschouwelijke en culturele achtergrond, de sekse en de levensfase waarin hij verkeert. Doordat er in teamverband wordt gewerkt, vindt er in een later stadium van het onderzoek een intersubjectieve verbreding plaats, doch steeds met behoud van de eigen professionele distantie en verantwoordelijkheid. Pluriformiteit is de basis voor creatief onderzoek en biedt de mogelijkheid elkaar tijdens het onderzoeksproces kritisch te bevragen en te toetsen.

De gedetineerde van zijn kant krijgt ook met heel verschillende persoonlijkheden te maken. Hij treedt in contact met ouderen, jongeren, leeftijdsgenoten, mannen, vrouwen die bovendien lang niet allemaal van geboorte Nederlander zijn. Ieder maakt iets anders wakker in de gedetineerde en roept, soms, heel eigen reacties op. Dit levert veel informatie op voor het onderzoek.

Waar de psycholoog zich nadrukkelijk van de overige teamleden onderscheidt, is dat hij de gegevens verworven uit testonderzoek, kan inbrengen. Hij kan empirisch onderbouwde uitspraken doen over kenmerken als intelligentie

18 Vergelijking met de gang van zaken van klinische observatie en rapportage in het buitenland laat andere benaderingen zien. Gebaseerd op zijn ervaringen in het voormalige Penitentiair Oriëntatie Centrum te Brussel, België toont de psychiater De Waele (1992) een zeer uitgebreide en tijdrovende vorm van systematische participerende observatie en ideografisch persoonlijkheidsonderzoek. De aanpak die McMurrin en Hodge (1994) laten zien van het klinisch forensisch psychologisch onderzoek in Engeland is sterk leertheoretisch en gedragstherapeutisch geïnspireerd. Webster et al. (1982, 1987) geven inzicht in de gedragskundige rapportage pro justitia in Toronto, Canada die – ondanks de naam ‘clinical’ – meer ambulant dan klinisch opgezet is. Forensisch gedragskundig onderzoek aan de Abteilung Forensische Psychiatrie van de Psychiatrische Universitätsklinik in München, Duitsland, is sterk psychiatrisch gedomineerd, maakt wel gebruik van forensisch psychologische bijdrage, doch niet zo nevenschikkend als in de praktijk van het Pieter Baan Centrum (Nedopil, 2000).

en persoonlijkheidsstructuur en zijn gedragsobservaties komen uit andere referentiekaders: zoals cognitieve psychologie, de leertheorie, de ethologie.¹⁹

De invalshoek van de psychiater, als andere individuele onderzoeker, is die vanuit het medisch model dat van origine zijn vertrekpunt in de ziekte, de klacht heeft. De psycholoog heeft daarentegen zijn vertrekpunt in het normale, het gezonde van de te onderzoeken persoon. Omdat beiden onder een eigen verantwoordelijkheid werken, levert het onderzoek een visie van twee verschillende personen die elk vanuit een andere gedragskundige discipline naar dezelfde persoon kijken. Dat verschil is een belangrijke meerwaarde.

(Schijnbare) discrepanties tussen de bevindingen van de verschillende leden van het onderzoekend team vragen opheldering en verklaring en mogen niet worden weggemoffeld.

5.5 Bronnen en instrumenten

Het forensisch psychologisch onderzoek omvat een breed scala aan middelen om relevante gegevens over de verdachte te verzamelen: observatie en waarneming, gesprekken, testpsychologisch instrumentarium en het strafdossier.²⁰

5.5.1 Observatie en waarneming

Een belangrijk instrument van de psycholoog is de observatie. Hoe legt de gedetineerde contact met anderen? Is hij afwijzend, gretig, hautain, nederig, erotiserend, teatraal, natuurlijk, onecht of anders? Hoe spreekt hij over het ten laste gelegde? Gebeurt dat bijvoorbeeld schuld bewust, als slachtoffer, diep geroerd, onverschillig, triomfantelijk? Hoe maakt hij kennis met de onderzoeker? Gebeurt dat angstig en afwachtend of legt hij meteen zijn ziel en zaligheid bloot? Hoe voelt de onderzoeker zich in contact met de gedetineerde? Voelt de onderzoeker zich door de onderzochte uitgedaagd, bedreigd, versierd, correct bejegend, op een voetstuk geplaatst, gekleineerd? Hoe verlopen de gesprekken? Is de gedetineerde in staat zijn levensloop en/of belangrijke gebeurtenissen daaruit onder woorden te brengen?

Het zijn deze en tal van andere vragen die de onderzoeker zich stelt in het contact met de gedetineerde. Hij dient daarom open te staan voor allerlei signalen, directe en indirecte, van de onderzochte. Voortdurend fungeert de onderzoeker zelf als spiegel in het onderzoeksproces en is de vraag aan de orde 'wat brengt de ander bij mij teweeg?' Niet alleen de *inhoud* van de gesprekken tussen onderzoeker en onderzochte is daarvoor van betekenis, maar ook de aard van het contact waarmee de onderzochte vorm geeft aan de *relatie* met de onderzoeker.

19 Zie ook hierna §5.5.3.4 en § 5.6.

20 Zie ook Groth-Marnat, 1997; Hess & Weiner, 1999; Appelbaum & Gutheil, 1991.

Het is een risico dat door de specifieke aard van de relatie tussen onderzoeker en onderzochte de observatie en de waarneming worden vertekend en dat er fouten in het onderzoeksproces sluipen en de eerder genoemde fenomenen van overdracht en tegenoverdracht het contact beheersen.²¹ Deze kunnen weer worden geëlimineerd in de teambesprekingen en intervisie en als diagnostisch materiaal worden geïnterpreteerd.²² De onderzoeker moet zich terdege bewust zijn van eigen gevoeligheden, zwakke plekken, voorkeuren en vooroordelen om de eigenheid en eigenaardigheid van de gedetineerde tot hun recht te laten komen. Menigmaal levert de aandoening van de gedetineerde ook beperkingen op voor de aard van het contact, zoals bij psychotische²³ of gehandicapte²⁴ gedetineerden.

Evenals andere medewerkers in de kliniek dient de psycholoog de veiligheid in de gaten te houden. In dit verband wordt wel gesproken van relationele veiligheid: in het directe contact met gedetineerden komt men tekenen van bedreiging van de veiligheid het duidelijkst op het spoor.²⁵ De eigen waarneming van de onderzoeker vormt een belangrijk kompas. De onderzoeker moet durven erkennen als hij zich niet prettig voelt in het contact met de ander, als er bijvoorbeeld een dreiging bestaat van de veiligheid van hemzelf, de onderzochte (automutilatie en suïcidaliteit) en medewerkers van de kliniek. Is de veiligheid niet optimaal, dan dienen er maatregelen genomen te worden om dat te bewerkstelligen.

Het individuele onderzoek kan dan bijvoorbeeld in de cel, in de huiskamer op de afdeling, of op de extra beveiligde afdeling plaatsvinden, al dan niet in aanwezigheid van groepsleiding of beveiligingspersoneel. Slechts in een veilig klimaat kan de onderzochte tot zijn recht komen en de psycholoog zijn werk doen.

De onderzoekssituatie in het Pieter Baan Centrum stelt hoge eisen aan sensitiviteit en relationele vaardigheden, maar ook aan teamwerk en intervisie.

5.5.2 Gesprekken

Het aantal gesprekken dat de psycholoog met de gedetineerde voert, verschilt per gedetineerde en per psycholoog. Meestal wordt minimaal een tiental ge-

21 Vgl. Gabbard, 2000.

22 Sergeant & Nijboer (in: Van Koppen en Crombag, 1991, p. 128-129) noemen onder andere het recency-effect, het negeren van de base-rate, de selectieve aandacht (zoals een mentale set en de premature closure) en de illusoire correlatie.

23 De medewerking van de psychotische gedetineerde aan het onderzoek is nogal eens beperkt. Soms is het testpsychologisch onderzoek bij een psychotische gedetineerde onuitvoerbaar, waardoor een grotere nadruk op de observatie en de gesprekken komt te liggen. Het aantal psychotici in de forensische psychiatrie is in het afgelopen decennium zowel in absolute als in relatieve zin toegenomen.

24 Verdachten in het Pieter Baan Centrum gaan soms gebukt onder een ernstige handicap, zoals een mentale handicap (voorheen zwakzinnigheid geheten), doofstomheid (zie voor het contact met en de diagnostiek van doven in het forensisch gedragskundig onderzoek, Harry, 1986), een lichamelijke handicap als gevolg van een dwarslaesie.

25 Zie ook hoofdstuk 4.

sprekken gevoerd. Complexe zaken vragen om meer aandacht, en in dat geval worden er meer gesprekken gevoerd.

Doorgaans zal eerst de weerstand van de gedetineerde om over zichzelf te spreken moeten worden overwonnen om tot een bruikbare uitwisseling van informatie te komen. Daar staat tegenover dat sommige observandi zo breed-sprakig zijn dat lijn en structuur in het gesprek moeten worden aangebracht en vastgehouden.

Een vruchtbare werkrelatie is de basis van de contacten tussen de psycholoog en de gedetineerde. De laatste dient zich relatief vrij en uitgenodigd te voelen om over zichzelf te spreken. De psycholoog is daarbij voortdurend op zoek naar de balans tussen betrokkenheid en distantie.²⁶ Zich teveel inleven in of identificeren met de gedetineerde werkt averechts voor het onderzoekproces evenals het in acht nemen van een al te grote distantie.²⁷ Daarnaast zal de psycholoog steeds oog houden voor patronen van omgang en vormen van afweer.²⁸

In de gesprekken met de onderzochte neemt zijn levensverhaal een belangrijke plaats in. Heeft het milieu-onderzoek vooral oog voor de leefwereld van de onderzochte; bij het psychologisch onderzoek ligt het accent vooral op zijn belevingswereld in dat autobiografisch verhaal, inclusief de daarmee gepaard gaande prudente gedragskundige interpretatie.²⁹ In de wijze waarop de onderzochte zijn eigen geschiedenis construeert, ontstaat tevens zicht op zijn zelfbeeld,³⁰ op zijn verklaring en rechtvaardiging voor het verloop van zijn leven, op zijn sociale bestaan en op zijn wijze van omgaan met 'life events'. Deze constructie van de levensgeschiedenis krijgt reliëf tegen de achtergrond van het mede op hetero-anamnestiche gegevens gebaseerde milieu-onderzoek. Als zodanig fungeert het onderzoek naar de levensgeschiedenis niet alleen als een methode maar ook als een extra middel in het psychologisch instrumentarium.³¹ In de gesprekken wordt soms gebruik gemaakt van een gestructureerd interview, zoals dat van Kernberg of de SCID,³² maar ook andere vormen zijn in gebruik, afhankelijk van de (de psychische conditie van de) onderzochte en/of het ten laste gelegde.³³

26 Dat geldt overigens niet alleen tegenover de onderzochten, maar ook tegenover de collega-onderzoekers om de zelfstandige professionele positie te behouden, zoals in § 5.4 aangegeven.

27 Zie voorts Shea, 1988; Albersnagel, Heins & Tromp, in Luteijn et al., 1990, p. 73-96.

28 Zie Trijsburg, Van 't Spijker, Van, Duivendoorn & Perry, in: Eurelings-Bontekoe & Snellen, 2004, p. 337-379, voor een uitvoerige bespreking van afweer in het diagnostisch proces en daarmee van de diagnostiek van afweermechanismen.

29 Zie tevens Corradi, 1991.

30 Vooral in samenlevingen, zoals onze westerse, waarin aan de eigen persoonlijkheid speciale waarde wordt gehecht, heeft onderzoek naar het zelfbeeld betekenis. In samenlevingen waarin het individu opgaat in een groep is het zelfbeeld van ondergeschikter belang (Nijhof, 2000, p. 54-55).

31 Ook in andere sectoren heeft het levensverhaal zijn diensten bewezen, bijvoorbeeld als literair genre, als onderzoeksmethode in de historische en sociale wetenschappen, als egodocument, als belijdenis, als therapeutisch middel, als aanklacht en/of als onthulling (vergelijk Nijhof, 2000, p. 12-17; Peeters & Mönks, 1986; Dekker, 1988, 2002).

32 Een gestructureerd klinisch interview voor de vaststelling van DSM-IV As I stoornissen.

33 Zoals het gestructureerd interview voor aan zwangerschap gerelateerde stoornissen van Brockington, 2003, p. 585-593.

5.5.3 Het testpsychologisch onderzoek

Psychologische testen zijn een belangrijk hulpmiddel voor de forensisch psycholoog. Als psychologische testen worden gebruikt, moeten methodologische eisen van betrouwbaarheid, validiteit, specificiteit, sensitiviteit en generaliseerbaarheid worden gesteld. De psycholoog moet het ruime arsenaal aan instrumenten kennen, weten waar deze een beroep op doen en hoe de uitkomsten ervan te wegen.

De afname van psychologische testen gebeurt zoveel mogelijk in direct contact met de onderzoeker, vragenlijsten worden gewoon met potlood ingevuld en niet via de computer omdat het intelligentieniveau van de populatie over het algemeen beneden het gemiddelde ligt en omdat de gedetineerden soms vragenlijsten in hun cel invullen. Voor de scoring van het testmateriaal kan wel gebruik van de computer worden gemaakt.

Als testpsychologische onderzoeksmiddelen worden gebruikt: intelligentietests, neuropsychologische tests en persoonlijkheidsvragenlijsten, gestructureerde en halfgestructureerde interviews, risicotaxatie-lijsten en projectief materiaal.

5.5.3.1 Intelligentieonderzoek

Informatie over het algemene intelligentieniveau is noodzakelijk omdat dit de basis vormt voor het psychisch functioneren. Daarnaast spreekt het vanzelf dat bij het vaststellen van de mate van retardatie of het vermoeden van een (voortschrijdend) aftakelingsproces, het van cruciaal belang is de intelligentie te meten.

In het Pieter Baan Centrum wordt voornamelijk de WAIS-III.³⁴ gebruikt. De WAIS meet de verbale en performale intelligentie. Het verbale intelligentieniveau verwijst naar de algemene ontwikkeling, belangstelling voor de omgeving en schools functioneren. Het performale intelligentieniveau, ofwel de handelingsgerichte intelligentie, doet een appèl op het praktische functioneren. Intelligentietests, zoals de WAIS-III en de GIT bestaan uit subtests die nagaan wat de prestaties zijn van de onderzochte op een bepaald aspect van de intelligentie: bijvoorbeeld logisch redeneren, ruimtelijk voorstellingsvermogen, detailwaarneming, geheugen. De analyse van het profiel van de verschillende subtesten van de intelligentietest wordt tevens gebruikt om hypothesen te genereren over psychiatrische ziektebeelden en neuropsychologische aandoeningen.

34 In 2001 kwam van de WAIS een nieuwe versie op de markt en verdween de WAIS-II geruisloos. De W.A.I.S.-III bevat 14 subtests: Onvolledige Tekeningen, Woordenschat, Symbolsubstitutie, Overeenkomsten, Blokpatronen, Rekenen, Matrix redeneren, Cijferreeksen, Informatie, Plaatjes Ordenen, Begrijpen, Symbool zoeken, Cijfers en letters nazeggen, en Figuurleggen. De door de uitgever uitgebrachte normen bleken onvoldoende betrouwbaar en valide (Derksen & Katzko, 2002; Tellegen, 2003). Derhalve worden thans de vooralsnog beter op de Nederlandse populatie aansluitende Amerikaanse normen gehanteerd, aangezien deze normen meer zijn gedifferentieerd, breder geijkt, en meer overeenkomen met eerdere metingen, andere testgegevens, opleiding en de klinische indruk.

Omdat er aan het vermelden van intelligentiecijfers bezwaren van schijn-exactheid kleven, wordt in het uiteindelijke rapport de intelligentie omschreven, waarbij de indeling in intelligentieniveaus van Wechsler wordt aangehouden.

5.5.3.2 *Neuropsychologisch onderzoek*³⁵

Het doel van de neuropsychologische diagnostiek is enerzijds het opsporen van afwijkingen in de hersenen en anderzijds het vaststellen van gedragsstoornissen die het gevolg zijn van afwijkingen in de hersenen.³⁶ Het gaat daarbij om de relatie tussen het centrale zenuwstelsel en het gedrag. De informatie verworven uit observatie en gesprekken en uit het intelligentieonderzoek verschaft al enige aanknopingspunten om wel of niet specifiek neuropsychologisch onderzoek te (laten) verrichten. De verschillende subtests van de intelligentietests doen namelijk een beroep op de vaardigheden en vermogens die aansluiten bij de verschillende neuropsychologische functiedomeinen. Daarnaast bestaat een uitgebreid arsenaal aan neuropsychologische tests om de volgende gebieden af te tasten:³⁷ aandacht en concentratievermogen, waarneming, geheugen en leren, taalbeheersing- en vaardigheden, cognitieve vaardigheden en intelligentie, ruimtelijke en constructieve vaardigheden, uitvoering, planning en motoriek. Sommige zijn ook geschikt om aggraveren of simulatie op te sporen.

Op indicatie kan een gespecialiseerde neuropsycholoog ingeschakeld worden. Maar ook als er duidelijke tekenen van neuropsychologische aandoeningen zijn dan nog moet altijd kritisch overwogen worden of deze aandoeningen in forensisch opzicht wel relevant zijn.

5.5.3.3 *Persoonlijkheidsonderzoek*

Om langs de weg van testonderzoek de persoonlijkheid van de onderzochte in kaart te brengen, kan uitgegaan worden van het multi-dimensionele model. De verschillende onderzoeksmiddelen³⁸ zijn zo gecombineerd dat vanuit diverse theoretische concepten en uitgangspunten het functioneren systematisch wordt verkend en gemeten waarna analyse, interpretatie en integratie van de resultaten volgt.

De meest gebruikte onderzoeksinstrumenten zijn NPV, UCL, NVM, TCI, NEO-PI-R,³⁹ EPPS,⁴⁰ en MMPI-2,⁴¹ projectiemateriaal:⁴² ZAT, TAT,⁴³ HTP, en Rorschach,⁴⁴ en gehechtheidinterviews.

35 Zie tevens Mensing, in: Koenraadt et al. 1993, alsook Eling, De Haan, Hijman & Schmand, 2001; Kuilman, 1989.

36 Deelman, in: Luteijn et al., 1990, p. 140.

37 Conform Deelman, 1990.

38 Per individu vastgesteld, samen wel aangeduid als testbatterij.

39 Eurelings-Bontekoe & Snellen, in: id., 2003, p. 65-107 en 143-192; Derksen et al., 2004.

40 Zie Vogelvangher, 2000.

41 Zie Friedman, Lewak, Nichols & Webb, 2001; Kerklaan, 2001.

42 Zie Eurelings-Bontekoe & Frohn-de Winter, in: Eurelings-Bontekoe & Snellen, 2003, p. 193-239.

43 Zie Cramer, 1996.

44 Alleen conform het Exner Comprehensive Systeem. Zie Exner, 2001; De Ruijter, in: Eurelings-Bontekoe & Snellen, 2003, p. 241-261.

De vragenlijsten bevatten een groot aantal beweringen, waarbij de onderzochte volgens een meerkeuze antwoordsysteem van elke bewering aankruist of deze wel of niet op hem van toepassing is. Het geheel van antwoorden levert per vragenlijst informatie op over bepaalde persoonlijkheidsaspecten.

Bij een projectieve techniek, zoals de ZAT, wordt langs de weg van het afmaken van incomplete zinnen vooral de zelfrepresentatie nagegaan. Bij de TAT wordt verzocht een verhaal te vertellen naar aanleiding van een aantal platen. Het betreft in beide gevallen een tamelijk ongestructureerde taak waarbij de onderzochte vooral aangesproken wordt op zijn gevoelsleven en de manier waarop hij de wereld waarneemt en interpreteert. De reacties op de platen kunnen zicht geven op egofuncties als impulscontrole, frustratietolerantie, op afweer, denkprocessen, de manier waarop men het zelfgevoel handhaaft en op de aard van de relaties zoals die door de onderzochte worden aangegaan en beleefd.

Menige gedetineerde zal trachten zich anders voor te doen dan hij eigenlijk is: mooier, zeker of sympathieker. Het is van belang om voortdurend alert te zijn op de testhouding van de onderzochte. Om na te gaan of de onderzochte ertoe neigt overal maar 'ja' of 'nee' op te antwoorden of dat hij zich sociaal wenselijk opstelt, is in verschillende testen een controle ingebouwd.

5.5.3.4 De verwerking van testpsychologische gegevens

Bij de integratie van de testpsychologische gegevens in het totale persoonlijkheidsbeeld zijn, naast de eigen gespreksbevindingen, de gedragsobservaties van de groepsleiding onontbeerlijk. Deze observaties geven immers een beeld van de manier waarop de onderzochte de relaties met anderen vorm geeft, hoe hij in minder gestructureerde situaties reageert op falen, succes, teleurstelling, eenzaamheid, nabijheid, vermoeidheid, groepsdruk, et cetera. Minstens even belangrijk is het onderzoek van de levensgeschiedenis en het milieu van de onderzochte.

Het referentie- en interpretatiekader dat psychologen in het Pieter Baan Centrum in meer of mindere mate hanteren bij het onderzoek en opstellen van het rapport is ontleend aan ontwikkelingspsychologische modellen (Bowlby, Piaget, Erikson, Kohlberg), recente psychodynamische theorieën (Kernberg, Kohut, Fonagy), de systemische persoonlijkheidsleer (Watzlawick, Haley, Nagy) en aan de psychopathologie (classificerende DSM-IV, dynamische multidimensionale benadering). Daarbij wordt uiteraard ook aandacht besteed aan medisch-biologische en culturele aspecten.⁴⁵

De bevindingen uit het testpsychologisch onderzoek leveren gespreksstof voor de onderzoeksgesprekken met de onderzochte. Ze worden gelegd naast die uit de gesprekken met de onderzoeker, en in een later stadium van het onderzoek met de bevindingen van collega's uit het rapporterend team.

45 Vertrouwdheid met vakgebieden zoals de klinische psychologie, gezondheidspsychologie, ontwikkelingspsychologie, persoonlijkheidsleer, neuropsychologie, testleer, psychodiagnostiek en psychopathologie zijn voor de forensisch psycholoog dan ook onontbeerlijk.

Het mag duidelijk zijn dat de psycholoog door middel van een diepgaand psychologisch onderzoek de onderzochte tracht te begrijpen als een individu. Het gaat immers om inzichtelijk te maken hoe het komt dat deze persoon, op dit tijdstip en op deze plaats tot het ten laste gelegde, indien bewezen, is gekomen. Voor de uiteindelijke rapportage blijft de centrale vraag steeds of de bevindingen forensisch relevant zijn, dit tegen de achtergrond van de juridische vraagstelling.

5.5.4 *Het strafdossier*

Aan het begin van het onderzoek beschikt de psycholoog over globale dossierkennis. In deze fase ligt de nadruk op het opbouwen van een werkrelatie, reden waarom de persoon meer en het delict wat minder centraal staat. In de loop van de onderzoeksweken, als er een basis gelegd is voor meer indringende gesprekken, er meer inzicht is in de persoon van de onderzochte en de onderzochte zich vertrouwdert voelt in de onderzoekssituatie, wordt het ten laste gelegde uitgebreid besproken. Een gedegen kennis van het strafdossier is dan noodzakelijk.

Het strafdossier dat bestaat uit het proces-verbaal van de politie, het proces-verbaal van de rechter-commissaris, de processen-verbaal van eerdere rechtszittingen, het uittreksel uit het algemeen documentatieregister, eerdere pro justitia rapportages, reclasseringsrapportages, en het penitentiair dossier bevat een schat aan informatie. Uiteraard wordt deze informatie kritisch gelezen en beoordeeld in het licht van het huidige onderzoek. In het strafdossier zijn dikwijls gedragsbeschrijvingen van de onderzochte 'heet van de naald'. Zo kunnen bijvoorbeeld de woordelijke verslagen van telefoontaps aanwijzingen geven voor de geestestoestand waarin betrokkene mogelijk verkeerde vlak voor het hem ten laste gelegde. Beschrijvingen van getuigen van het gedrag van de onderzochte, en uit zijn eigen uitlatingen in de politieverhoren leveren dezelfde informatie op. Foto's en beschrijvingen van de plaats van het delict bijvoorbeeld kunnen belangrijke aanknopingspunten voor de gesprekken bieden.

In de loop van het onderzoek wordt het dossier doorgenomen met de onderzochte. Het gaat er hier zeker niet om het onderzoek van de recherche dunnetjes over te doen, wel om te vernemen hoe betrokkene nu tegen aspecten van de delictsituatie aankijkt, wat zijn beweegredenen waren, wat hij waarnam, wilde, welke overwegingen hij gemaakt heeft en hoe hij daar op terugkijkt.⁴⁶

Dossierkennis blijkt van groot belang omdat de onderzochte dikwijls geneigd is de geschiedenis te vertekenen. Verschillende motieven kunnen hieraan ten grondslag liggen: zichzelf de krenking van het delict besparen, schaamte, calculatie, dissociatie. Ook deze motieven vragen om onderzoek.

46 Niet alleen tijdens het onderzoek pro justitia, maar ook tijdens een eventueel later volgende behandeling, zoals tijdens de tenuitvoerlegging van de maatregel tbs wordt de aanloop naar, de toedracht van en het vervolg op het ten laste gelegde gedetailleerd besproken. Zie voor een nadere bespreking van de delictscenarioprocedure bij seksueel delinquenten Van Beek, 1999.

5.6 Psychopathologie en diagnostiek

Bij de vaststelling van wat er in psychische zin precies met de onderzochte aan de hand is, maken we gebruik van verschillende onderzoeksmiddelen en -methoden en een multidimensionele diagnostiek. Daarin worden zes domeinen van psychodiagnostiek onderscheiden:⁴⁷

- 1 Objectief en subjectief waarneembare symptomen, syndromen, en de persoonlijkheidsstoornissen volgens DSM-IV.
- 2 De situatie, het systeem en de context.
- 3 Bewust toegankelijke cognitieve schema's, copingsstijlen en mentale representaties van het zelf en de ander.
- 4 Dynamiek: impliciete schema's, aard objectrelaties, defect of conflict, aard en intensiteit van intrapsychische conflicten en afweerconstellaties; ook organisatie van de persoonlijkheid en 'coloriet' van het karakter (driftontwikkeling).
- 5 Veiligheid van het gezinsklimaat, opvoeding, vroege traumatische ervaringen, mentale gehechtheidsrepresentaties en hechtingsstijlen.
- 6 Voor een groot deel genetisch bepaalde stabiele persoonlijkheidskenmerken en temperamentsfactoren.

Aldus ontstaat vanuit een breed onderzoeksrepertoire een dynamisch beeld met oog voor functionele verbanden, 'evidence based', over betrokkenes psychische conditie. Aan de hand van de vooral bij punt 4 en 5 genoemde thema's krijgt de levensgeschiedenis gestalte.⁴⁸

Voor de forensische psychologie is, gebruik makend van deze domeinen, de individualiserend gerichte, beschrijvende psychopathologie aangewezen; deze betreft in de kern het gedrag en beleven (de fenomenologie) en het zich verhouden tot zichzelf en de ander (de psychodynamiek).⁴⁹

De kwalificatie, dat wil zeggen de diagnostische categorie, die deze psychische conditie weergeeft, wordt gevonden aan de hand van de onderverdeling naar de maatstaven van de DSM-IV.

5.7 Het verband tussen de stoornis en het ten laste gelegde

De forensisch psychologische activiteit reikt dus verder dan het stellen van een diagnose. De diagnostische categorisering zegt immers nog niets over de ernst

47 Conform Eurelings-Bontekoe & Snellen, 2003, p. 20.

48 Waakzaamheid bij het vergaren en interpreteren van de gegevens van de biografie blijft aangewezen omdat het gevaar van vertekening en daarmee ook voor de pathologie steeds op de loer ligt. Merckelbach (1995) laat zien dat de herinneringen van depressieven veelal weinig gedetailleerd zijn. De prognose laat in zulke gevallen sterk te wensen over. Globale biografische herinneringen zijn bepaald niet beperkt tot mensen met depressieve klachten en met traumatische ervaringen. Ook bij het onderzoek onder justitiabelen worden deze fenomenen wel aangetroffen.

49 Mooij, 2004, p. 152.

van de stoornis, over de strafrechtelijke relevantie van de stoornis en over de strafrechtelijke aanvaardbaarheid van de stoornis.⁵⁰ In de bespreking van het ten laste gelegde en het levensverhaal van de gedetineerde zal met hem bovendien worden nagegaan of en zo ja hoe het ten laste gelegde, indien bewezen, past in zijn levensverhaal en of de geconstateerde psychische stoornis daarop van invloed was en zo ja hoe. Het gaat niet om de stoornis ten tijde van het onderzoek, maar – retrospectief – om die ten tijde van het plegen van het ten laste gelegde, indien bewezen en wel een die doorwerkt in dat plegen van het ten laste gelegde, indien bewezen.

Voorzien van deze informatie neemt de psycholoog deel aan de eindstafbespreking om een definitieve inschatting van de toerekeningsvatbaarheid en van het gevaar voor herhaling te maken.

5.8 Het gevaar

Bij het forensisch psychologisch onderzoek wordt speciaal aandacht besteed aan de inschatting van het gevaar voor herhaling van het strafbaar, agressief en/of seksueel gedrag zoals dat van het ten laste gelegde beschreven staat. De gevaarlijkheid van de onderzochte is immers een van de criteria⁵¹ voor oplegging van de maatregel tbs.

In het psychologisch onderzoek in het Pieter Baan Centrum wordt om het gevaar voor herhaling en/of escalatie in te schatten gebruik gemaakt van de hiervoor, in § 5.5 genoemde methoden: observatie, klinisch – al dan niet gestructureerd – interview, testdiagnostiek, dossierstudie en analyse van de biografie van de verdachte, delictscenarioprocedure.

Naast al deze methoden wordt geregeld gebruik gemaakt van risicotaxatielijsten zoals de PCL-R,⁵² HCR-20,⁵³ de SVR-20,⁵⁴ etcetera. Deze lijsten bevatten tal van items die geclusterd zijn per onderwerp, bijvoorbeeld middelengebruik, justitiële voorgeschiedenis, psychopathie, attitude ten opzichte van behandeling, zelfredzaamheid etcetera. Voor de rapporteur bieden ze een goede checklist waar alle risicofactoren volgens de huidige stand van de ontwikkelingen van het forensisch psychologisch vakgebied geordend bijeenstaan. Door aan de hand van deze lijsten tijdens het onderzoeksproces na te gaan of de relevante onderwerpen voldoende besproken en meegewogen zijn, wint het diagnostisch onderzoek aan kwaliteit. Het inschatten van de gevaarlijkheid van een onder-

50 Voor een uitvoerige bespreking van de vertaling van de psychopathologie naar het ten laste gelegde en eventueel het gevaar voor herhaling ervan zij tevens verwezen naar § 6.4.6 en § 7.3.3 van dit boek en naar Mooij, 2004, p. 109-158.

51 Noodzakelijke, doch niet een voldoende voorwaarde.

52 Hare Psychopathie Checklist – Revised, 2002. De PCL-R is geen risicotaxatie-instrument in strikte zin.

53 Lijst van risicofactoren voor gewelddadig gedrag, 1999.

54 Richtlijnen voor het beoordelen van het risico van seksueel gewelddadig gedrag, 2001.

zochte blijft uiteindelijk een individualiserende, klinische inschatting van deze persoon met zijn specifieke psychische problematiek, leerbaarheid, steunstructuur en perspectief. Het voorspellen van gevaar op basis van een score op de risicotaxatielijsten is nog zeer arbitrair.

De ontwikkeling van deze instrumenten wordt met belangstelling gevolgd. Kwesties als validering (meet het instrument wat het beoogt te meten?) ijking en de voorspellende waarde op langere termijn zijn bij deze instrumenten heikle punten die nog niet altijd even helder uitgewerkt zijn. Methodologische⁵⁵ en inhoudelijke kanttekeningen weerhouden ons ervan deze instrumenten in volle omvang toe te passen.⁵⁶

In het forensisch psychologisch onderzoek gaat het om een individualiserende N=1 studie, een ideografische benadering; de risicotaxatie-instrumenten daarentegen zijn nomothetisch van aard, gericht op een ordening in een groep of categorie.⁵⁷ Het is onmiskenbaar nuttig om na te gaan of een bepaalde gedetineerde tot een risicogroep behoort, maar de inschatting reikt verder, niet een op groepsniveau, maar een inschatting op de individuele gedetineerde toegesneden.

De vraag aan de forensisch psycholoog is gericht op een individuele verdachte. Tevens wordt de rapporterende psycholoog gevraagd naar het verband tussen enerzijds een psychische stoornis, voorzover aanwezig en anderzijds het ten laste gelegde, indien bewezen. Voor de inschatting van de kans op herhaling is het risicotaxatie-instrument niet volledig geëigend omdat dit niet differentieert naar het wel of niet gerelateerd zijn van die herhalingskans aan de stoornis.

- 55 Bij de bespreking van de resultaten van het grote internationale MacArthur Research Program noemen Monahan et al. (2001) twee argumenten waarom zij terughoudendheid bij de toepassing van instrumenten van risk assessment aangewezen vinden. Om redenen van nog steeds twijfelachtige generaliseerbaarheid op het gebied van geldigheid en om redenen van zeldzaam voorkomende risico's en/of beschermende factoren willen zij het klinisch oordeel prioriteit geven boven actuariële inschatting aan de hand van risicotaxatie-instrumenten.
- 56 Die bezwaren laten zich conform Harte, 2000, voor de Nederlandse forensisch psychologische praktijk als volgt omschrijven: a) Het ontwikkelen van goede meetinstrumenten voor risicotaxatie in het forensisch psychologisch onderzoek is zeer complex. b) Informatie verkregen met een meetinstrument is niet per definitie objectief. c) De samenhang van delictgevaarlijkheid met historische variabelen is van indirect belang voor het forensisch psychologisch onderzoek en d) De actuariële benadering past niet op het stapsgewijs beslissingsproces in het forensisch psychologisch onderzoek.
- 57 De actuariële benadering die ten grondslag ligt aan de risicotaxatie stamt uit de verzekeringsbranche, waarin de verzekeringsmaatschappij een kansberekening maakt dat een verzekeringnemer een bepaalde gebeurtenis overkomt (auto-ongeluk, overlijden, ziekte, werkloosheid, diefstal). Op grond van bepaalde kenmerken van de verzekeringnemers, wordt een wiskundige c.q. statistische inschatting gemaakt van de kans dat zo'n gebeurtenis plaatsvindt. Voor de verzekeringsmaatschappij gaat het om de verhouding tussen premie en uitkering en is het volstrekt oninteressant welke individuele verzekeringnemer zo'n gebeurtenis overkomt. Volgens de actuariële methode is nauwelijks te voorspellen wanneer een bepaalde individuele verzekeringnemer een gebeurtenis overkomt. Deze analogie geeft de essentie van het bezwaar van geaggregeerde, dat wil zeggen categorale inschatting van risico weer. Zie tevens Van Emmerik, 2004, p. 154-155.

Bovendien zal met de risicotaxatie het onderscheid tussen een psychose ten tijde van het delict en een reactieve psychose na het delict worden genegeerd, terwijl dat forensisch psychologisch gezien van cruciale betekenis is. Voorzichtigheid in het gebruik van de risicotaxatie-instrumenten is vooralsnog geboden.

5.9 De neerslag van het onderzoek in het rapport

Aan de hand van de gebruikte middelen en methoden wordt *de verdachte als persoon* (zijn karakter, gedrag, doen en laten) beschreven. In het rapport krijgen daden dan de kracht van woorden.⁵⁸ Tevens wordt, voorzover aanwezig, de pathologie en de ontwikkeling ervan weergegeven. Bij de bespreking van het ten laste gelegde en de eventuele kans op herhaling daarvan komt *de persoon als verdachte* aan de orde.

Het rapport levert antwoord op de onderzoeksvragen die door de opdrachtgever gesteld zijn en is daarmee een product waar de opdrachtgever mee moet kunnen werken. Tevens fungeert het rapport als een verantwoording van de verrichte werkzaamheden en als onderbouwing van de conclusie en het advies. Daarnaast heeft het rapport een representatieve functie voor de beroepsgroepen die eraan hebben meegeschreven en voor het onderzoeksinstituut i.c. het Pieter Baan Centrum. Over het algemeen is slechts een geclausuleerd antwoord mogelijk omdat de graden van zekerheid, graden van toepasbaarheid, voorwaarden, nadere motivering en/of bezwaren de nuance aanbrengen die het individuele geval vereist.⁵⁹

Langs de weg van zijn rapport neemt de psycholoog de opdrachtgever mee het onderzoeksproces in. Hij maakt duidelijk hoe het onderzoeksproces verlopen is en vooral, wat de gedragingen van betrokkene in dat proces waren. Eigenlijk schrijft de onderzochte zijn eigen rapport.

De opdrachtgever heeft praktisch gezien een aantal kenmerken: op het vakgebied van de psycholoog is het een ontwikkelde leek met veel leeservaring en een volle agenda. Op grond van het rapport moeten beslissingen genomen worden. Deze uitgangspositie stelt eisen aan de tekst: het rapport moet getuigen van respect voor onderzochte, moet geschreven zijn in gewoon Nederlands, moet bondig zijn en eenduidige conclusies en begrippen bevatten.

Hoewel spaarzaam omgegaan moet worden met tekst, is het van belang dat gegevens worden vermeld die kunnen correleren met gevaarlijkheid en het taxeren van risico.

Het rapport wordt naast de onderzoeksbevindingen vanuit de verschillende disciplines voorzien van een conclusie en advies.⁶⁰ Ter afsluiting wordt het

58 In het rechterlijk vonnis daarentegen krijgen woorden de kracht van daden. Dan kunnen woorden niet alleen taaldaden zijn, maar ook daden in de werkelijkheid. (Jesserun d'Oliveira, 2004, p. 10)

59 Snijders, 1965.

60 Zie hiervoor uitvoeriger hoofdstuk 7.

rapport gedagtekend en ondertekend door twee vast beëdigde⁶¹ gerechtelijk deskundigen, zijnde de onderzoekend psycholoog en psychiater. Met ondertekening krijgt het rapport de status van een officieel document in het strafproces.

5.10 Bijzondere gevallen

Elke gedetineerde die in het Pieter Baan Centrum ter observatie en rapportage wordt opgenomen, wordt beschouwd als een uniek persoon. Sommige gedetineerden vormen toch min of meer een categorie omdat zij met elkaar gemeen hebben dat zij voor een deel dezelfde speciale benadering vragen.

5.10.1 De weigerende observandus

Het staat een gedetineerde – volgens Nederlands recht – vrij mee te werken aan het onderzoek, mits hij deze beslissing ook in vrijheid kan nemen. De onderzoekers hebben van hun kant een inspanningsverplichting om het pro justitia onderzoek gestalte te geven. De gedetineerde die zijn medewerking aan het gedragskundig onderzoek weigert, zal zoveel mogelijk op zijn gemak worden gesteld om irreële angsten weg te nemen. Daarnaast wordt nagegaan waarom de verdachte zijn medewerking weigert en wordt getracht hem te motiveren tot participatie aan het onderzoek. Van dergelijke contacten wordt uitvoerig verslag gedaan in het rapport.

Er wordt in geval van weigering een onderscheid gemaakt tussen zogenoemde ‘pathologische’ en ‘niet-pathologische’ weigeraars.⁶²

Bij pathologische weigeraars – degenen die bijvoorbeeld op grond van een psychotische vertekening van de realiteit weigeren aan een onderzoek mee te werken en die niet in staat worden geacht vrijelijk over hun medewerking aan het onderzoek te beslissen – wordt zoveel mogelijk het gebruikelijke onderzoek uitgevoerd. Dat is een lastige, maar niet onmogelijk opgave, want met beperkte middelen (geen testmateriaal, beperkte gesprekken) moet dan onder meer op grond van observatie en veelvuldige contacten een inschatting van de aard en ernst van die psychose worden vastgesteld.

Bij de niet-pathologische weigeraars die volharden in hun weigering en moeilijk te onderzoeken blijven, wordt de opdracht tot observatie en rapportage aan de rechter-commissaris teruggegeven. Immers wanneer de gedetineerde bijvoorbeeld weigert zijn cel uit te komen, te spreken met de psycholoog of weigert aan psychologische testen deel te nemen, zal van een psychologisch onderzoek amper sprake kunnen zijn.⁶³

61 Zie voor de betekenis van de eed in het recht: Overdiep, In: Reicheret al., 1985, p. 145-171.

62 Zie voor de juridische implicaties § 2.3.

63 Bovendien blijft een toestemming van de onderzochte vereist voor het verstrekken van gegevens door een huisarts of vroegere behandelaars, voor het opvragen van gegevens over eerdere opnames in een psychiatrisch ziekenhuis.

5.10.2 *De ontkennende gedetineerde*

Het merendeel van de onderzoeken in het Pieter Baan Centrum vindt plaats in het kader van het gerechtelijk vooronderzoek. Dat houdt in dat de rechtbank nog geen uitspraak heeft gedaan over de vraag of de gedetineerde wel of niet schuldig is bevonden aan het hem ten laste gelegde. Het is niet de taak en de positie van de gedragskundige om in zijn rapport materiaal aan te dragen voor de bewijsvoering. Om een onafhankelijke en onpartijdige positie te waarborgen, moet de psycholoog zowel in de onderzoeksfase als bij het rapporteren ervoor waken de bewijssfeer te betreden.

In het gedragskundig onderzoek moet wel worden ingegaan op de vraag wat de betekenis van het ten laste gelegde, indien bewezen, is in de persoonlijkheidsstructuur of de levensloop van de gedetineerde. Bij een ontkennende verdachte is dat delicaat en met de verdachte niet of nauwelijks te bespreken. De psycholoog zal daarom enkele hypothesen formuleren en deze tijdens het onderzoek en in de rapportage nader uitwerken.⁶⁴ De onderzoeker moet zich daarom aan de feiten houden, zoals die in het strafdossier staan beschreven.⁶⁵

5.10.3 *De verdachten in vereniging*

Menig delict wordt niet door één dader gepleegd, maar door meer personen tezamen, zoals in relatiedelicten of incestnetwerken.⁶⁶ Soms brengt dat de rechter-commissaris ertoe om meer verdachten uit één strafzaak in het Pieter Baan Centrum te plaatsen. Dit betreft zelfs een specifieke indicatie voor plaatsing in het Pieter Baan Centrum. Naast het individuele onderzoek van de verschillende verdachten afzonderlijk worden door de psycholoog in de loop van het onderzoek – veelal samen met de psychiater – gesprekken met alle verdachten gezamenlijk gevoerd om meer zicht op de band en binding tussen de verdachten onderling te krijgen. Ook de observatie op de verblijfsafdeling levert daarbij veel informatie.

5.10.4 *De allochtone gedetineerde*

Niet alleen verschillen in het belijden van godsdienst⁶⁷ en in eetgewoonten, maar ook verschillen in taal en in culturele gebruiken beïnvloeden het dagelijks

64 In tegenstelling tot wat Crombag et al. (1992, p. 343) en Van Koppen (2003, p. 107-111) menen, gaat het bij het psychologisch onderzoek bij de ontkennende verdachte niet om één assumptie met bijbehorende confirmation bias, maar om enkele naast elkaar staande hypothesen, bijvoorbeeld a) indien moord bewezen wordt geacht, b) indien doodslag bewezen wordt geacht, en c) indien het ten laste gelegde niet bewezen wordt geacht. Onmiskenbaar blijft grote waakzaamheid vereist.

65 Zie ook hoofdstuk 2.

66 Zie voor een indringende bespreking van incestnetwerken Van Stolk en Frenken, 1986.

67 Zie Van Ree, 2003, met daarin op p. 257-267 van Koenraadt een bijdrage Cultuur en religie in de forensische psychologie en psychiatrie.

leven in de kliniek.⁶⁸ Welhaast dagelijks worden daar de beperkingen gevoeld die gepaard gaan met het onderzoek van allochtone verdachten.

Het psychologisch onderzoek pro justitia van allochtonen wordt bemoeilijkt door onder meer de volgende factoren:⁶⁹

a) Met of zonder de interventie van een tolk, zijn er voortdurend beperkingen die inherent zijn aan de (overbrugging van een) taalbarrière. Alleen al de keuze van de taal kan een lastige kwestie zijn omdat sommige migranten meer talen spreken.⁷⁰ Zoveel mogelijk zal de moedertaal van de verdachte als de voertaal voor het psychologisch onderzoek moeten worden gekozen.⁷¹ Omgang met een tolk in het forensisch psychologisch onderzoek vergt van de onderzoeker extra oplettendheid in het onderzoeksproces.

De al eerder genoemde fenomenen van overdracht en tegenoverdracht spelen niet alleen een rol in het contact tussen de onderzoekend psycholoog en de gedetineerde, maar ook tussen de tolk en de gedetineerde. Dat is een belangrijke complicerende factor in het psychologisch onderzoek, die zich zelfs kan uitstrekken naar het moment van het optreden van de psycholoog als getuige deskundige ter terechtzitting, waarbij interventie van een tolk noodzakelijk is.⁷²

b) Er zijn geen of weinig referenten beschikbaar voor een milieuonderzoek in een beperkt of moeilijk toegankelijk cultureel milieu.⁷³

c) Het testpsychologisch instrumentarium is niet of slechts beperkt bruikbaar.⁷⁴ Wegens het niet voorhanden zijn van adequaat testmateriaal voor allochtonen wordt bij deze groep nog gebruik gemaakt van de Raven's Progressieve Matrices om een globale schatting van de intelligentie te geven. Bij deze test speelt de taal een ondergeschikte rol. De testgegevens worden geïnterpreteerd in samenhang met de klinische indruk, de levensgeschiedenis, de groepsobservaties en het milieuonderzoek. Een oriëntatie op nieuwe onderzoeksmiddelen voor deze groep is in volle gang.

d) De interpretatie van het testonderzoek is aan beperkingen onderhevig door het ontbreken van wetenschappelijk onderzoek dat geëigende normgroepen moet opleveren voor de populatie waar de betreffende gedetineerde toe behoort. In deze gevallen blijft de zogenaamde N=1 benadering, of de casuïstische benadering over.

68 Zie voor de *Culturele factoren in het strafproces* H.C. Wiersinga, 2002.

69 Zie voorts Koenraadt & Van Vloten, 1982; Koenraadt, 1992; Koenraadt & Yeşilgöz, 1993.

70 Zie Westermeyer, 1990.

71 Ook al spreekt een gedetineerde enigszins de Nederlandse taal, dan is het veelal toch aangewezen om minstens één gesprek met betrokkene te voeren met behulp van een tolk in zijn moedertaal. De emotionele expressie kan dan mogelijk beter tot uitdrukking komen. Daarnaast heeft onderzoek laten zien dat psychotische symptomen in gesprekken gevoerd in de moedertaal wel naar voren komen, maar in gesprekken in een vreemde taal latent en daarmee onopgemerkt kunnen blijven (Del Castillo, 1970).

72 Zie in gevallen van forensisch gedragskundig onderzoek voor de overdracht en tegenoverdracht ten aanzien van tolken in de rechtszaal, Mellman, 1995.

73 Smits & Walma, in: Groen & Drost, 2003, p. 359-367.

74 Testscreeningscommissie, 1990; Bleichrodt, 2001; Tseng, Matthews & Elwin, 2004, p. 73-101.

e) De psychologische diagnostiek van de psychopathologie wordt veelal bemoeilijkt door de inbedding ervan in cultureel-religieuze verschijnselen. Om in geval van ‘vreemd’ gedrag het cultureel vreemde van het psychopathologisch vreemde te onderscheiden, wordt in veel gevallen een cultureel deskundige ingeschakeld. Vaak is dat een cultureel antropoloog, die gespecialiseerd is in de etnische en/of religieuze achtergrond van de onderzochte en die bijvoorbeeld op de hoogte is van de lokale opvoedingswijzen. De Islamoloog, Turkoloog, Sino-oloog of Vietnamoloog en vele andere ‘exotische’ deskundigen komen geregeld in het Pieter Baan Centrum om antwoord te geven op vragen van de onderzoekers.⁷⁵

5.10.5 De minderjarige gedetineerde

De forensische psychologie neemt in het jeugd(straf)recht een markante plaats in.⁷⁶ Bij een qua omvang en ernst toenemende criminaliteit van een jeugdige raadpleegt de kinderrechter vaak een gedragskundige om de criminele carrière die zich begint af te tekenen om te buigen. Het merendeel van de gedetineerden die in het Pieter Baan Centrum worden onderzocht, is volwassen, maar het aandeel jeugdigen is de afgelopen jaren geleidelijk aan licht gegroeid.

In hoeverre wijken het onderzoek en de bejegening van jeugdige gedetineerden in het Pieter Baan Centrum af van die van volwassenen? In principe geldt voor alle observandi een gelijksoortige aanpak, die erop is gericht om zoveel mogelijk de eigenheid van de individuele gedetineerde tot uiting te laten komen. Voor minderjarigen worden in dit verband slechts enkele uitzonderingen gemaakt, al dan niet ingegeven door bepalingen in de Penitentiaire Beginwet.

Als minderjarigen worden aangemeld voor onderzoek in het Pieter Baan Centrum hebben zij voorrang op de wachtlijst. Dit is omdat het jeugdrecht een pedagogische doelstelling heeft en het van belang is dat het strafproces zo snel mogelijk doorgang kan vinden waarna met de behandeling of heropvoeding van de jeugdige een begin gemaakt kan worden. De minderjarige mag soms ongeleid bezoek ontvangen en heeft recht op vaker telefonisch contact met bijvoorbeeld de ouders.

Voor het psychologisch onderzoek geldt dat in de diagnostiek de aard van de problematiek van de onderzochte moet worden gedifferentieerd naar structurele en ontwikkelingsaspecten. De diagnostiek van jeugdigen vraagt om specifiek testmateriaal en interpretatiekaders, eigen aan mensen in ontwikkeling. Dit wordt nog ingewikkelder wanneer het gaat om allochtone jeugdigen.⁷⁷

75 Ook al is de tolk goed op de hoogte van de culturele omstandigheden van het gebied, de tolk moet niet worden beschouwd als een cultureel deskundige. De strafprocessuele positie van de tolk is immers een andere dan die van de cultureel deskundige. Deze mogen dan ook niet met elkaar worden verwisseld.

76 Zie Bartels, Duits & Gunning, 2004; Kievit, Tak & Bosch, 2002, en voor de forensische jeugdpsychologie Koenraadt, Steenstra, Stegman & Wolters, 1993.

77 Zie voor de diagnostiek onder allochtone jeugdigen Kouratovsky, 2002.

Bij de conclusie over de mate van toerekeningsvatbaarheid zal bij minderjarigen de gemiddeld normale leeftijdgenoot als leidraad dienen. Het advies voor een maatregel (PIJ) vindt zijn grond niet alleen in het gevaar voor recidive maar ook in het pedagogisch belang ervan voor de minderjarige zelf.

Soms is de vraagstelling van de kinderrechter iets uitgebreider dan de gebruikelijke en wil hij bij voorbeeld ook antwoord op de vraag of er vanuit psychologisch oogpunt redenen zijn om op de gedetineerde jeugdige het meerderjarigenstrafrecht toe te passen. Psychologisch onderzoek naar de psychische leeftijd in vergelijking met de kalenderleeftijd is dan vereist. Overigens wordt ook wel eens gevraagd of er gedragskundige argumenten zijn om bij een jongvolwassene van 18, 19 of 20 jaar het jeugdstrafrecht toe te passen.

5.10.6 De ter beschikking gestelde

Zowel bij oplegging als bij verlenging van de maatregel tbs wordt rechtens een multidisciplinair gedragskundig rapport verlangd. De belangrijkste vraag die bij dit soort onderzoeken onder ter beschikking gestelden aan de orde is, is die naar de (recidive)gevaarlijkheid van de ter beschikking gestelde. Hebben er zich tijdens de behandeling veranderingen in de persoonlijkheidsstructuur van de ter beschikking gestelde voorgedaan, waardoor die gevaarlijkheid is afgenomen? Wanneer die gevaarlijkheid nog groot wordt geacht, is het zaak zicht te krijgen op de vluchtgevaarlijkheid. Hebben zich verder in het leven van onderzochte nog essentiële veranderingen voorgedaan? In de voorgaande jaren hebben de behandelaars in de tbs-kliniek uitvoerig ervaring met de ter beschikking gestelde opgedaan, hebben hem leren kennen in zijn doen en laten, in zijn sterke en zijn zwakke kanten. In de verschillende behandelingsvormen is veel informatie over de ter beschikking gestelde verzameld. Een behandelingsproces met de daarmee voor de ter beschikking gestelde frustrerende en moeilijke ervaringen heeft zich geruime tijd voltrokken. De terbeschikkinggestelde heeft de methode van werken in de kliniek leren kennen, heeft het behagen en de irritatie van de behandeling ondergaan. Hij heeft de kliniek zodanig leren kennen dat hij veelal de taal van de kliniek is gaan bezigen. Alleen al uit de wijze van spreken van sommige ter beschikking gestelden die na jaren verblijf in een tbs-kliniek worden onderzocht, is soms af te leiden uit welke kliniek zij afkomstig zijn. Cruciaal in het psychologisch onderzoek is dan of er zich daadwerkelijk een verandering in betrokkenes persoonlijkheidsstructuur heeft voorgedaan, zodanig dat deze ook buiten de steun van de kliniek zal beklijven.⁷⁸

Door de observatie in het Pieter Baan Centrum wordt de behandeling in de tbs-kliniek onderbroken en de ter beschikking gestelde moet zich handhaven in een nieuwe situatie met een ander afdelingsklimaat, andere regels en ander personeel. De onderzoeksfase in het Pieter Baan Centrum heeft daarom een eigen karakter en biedt tal van nieuwe observatiemogelijkheden. Er hangt voor de

78 Zie ook § 5.8.

onderzochte veel van de uitkomst van het onderzoek af en zijn verwachtingen van het eindrapport zijn daarom hoog gespannen; hoop op proefverlof of beëindiging van de maatregel tbs wordt meestal sterk gekoesterd. Menigmaal bereidt de ter beschikking gestelde zich al stilzwijgend voor op de terugkeer in de maatschappij, of er bestaat de dreiging van een plaatsing in een zogenaamde long-stay-kliniek die de ter beschikking gestelde wil afwenden. Het betreft vaak ter beschikking gestelden die door hun lange verblijf in instituties niet alleen gegroeid, maar ook getekend zijn waardoor ze extra veel geduld en tact van de onderzoeker vergen.

5.11 De ethiek van het forensisch-psychologisch onderzoek

De forensisch psycholoog is niet alleen gebonden aan de rechterlijke vraagstelling, ook de beroepscode voor psychologen geldt als ethisch en professioneel richtsnoer voor zijn handelen. In de hulpverlening is de patiënt of cliënt over het algemeen tevens de opdrachtgever, in de forensische psychologie gaat het daarentegen om een driehoeksverhouding, namelijk tussen opdrachtgever, de onderzochte en de psycholoog. Dat de keuzevrijheid van de onderzochte nogal eens beperkt is, compliceert het onderzoek, doch maakt dat met inachtneming van de beroepsethische normen niet onmogelijk. Het vergt van de psycholoog wel grote behoedzaamheid in de omgang met onderzochte.

De beroepscode van het Nederlands Instituut voor Psychologen hanteert vier basisprincipes – te weten integriteit, respect, deskundigheid en verantwoordelijkheid – aan de hand waarvan de professionele activiteiten van psychologen worden beoordeeld.⁷⁹ Als zodanig betekent dat een houvast voor de psycholoog in de forensisch gedragskundige praktijk.⁸⁰

De psycholoog zal, zoals eerder gemeld, indien mogelijk, de bevindingen van het onderzoek en de verslaglegging ervan in het rapport met de onderzochte doornemen voorafgaand aan de toezending aan de rechtbank. De onderzochte heeft, strikt genomen, niet het recht gegevens in de rapportage aan te vullen, te corrigeren of te verwijderen. Wanneer er over passages in de rapportage verschil van inzicht bestaat tussen de onderzochte en onderzoekend psycholoog, kan dit verschil van inzicht wel in het rapport worden vermeld.

De onderzochte heeft geen recht de rapportage aan de rechter te blokkeren. De externe opdrachtgever heeft immers op grond van een verstrekte opdracht de bevoegdheid het uitbrengen van verslag over de bevindingen te eisen. Anders dan in behandelcontacten heeft de rapporterende psycholoog geen geheimhou-

79 *Beroepsethiek voor Psychologen. Beroepscode 1998*. Amsterdam, Nederlands Instituut voor Psychologen, 1998, 2001. Zie tevens voor de beroepsethiek voor forensisch psychologen Bravenboer & Steenstra, in: Koenraadt & Steenstra, 1994, p. 17-42.

80 Anders dan Crombag, Van Koppen & Wagenaar (1992, p. 320) veronderstellen. Zie hiervoor uitvoeriger Koenraadt, 1999.

dingsplicht bij de beantwoording van de hem voorgelegde vragen in de rapportage pro justitia.

5.12 De psycholoog als getuige-deskundige

Het op tegenspraak ingestelde strafproces fungeert als een plaats van confrontatie voor de verschillende procespartijen. Kelk (1990) acht dat van belang voor a) het kritisch confronteren van interpretaties door juristen en gedragskundigen van cruciale termen en begrippen, b) het bevorderen van een goede communicatie tussen alle betrokkenen, c) het profileren van de verantwoordelijkheden van de betrokkenen, en d) het bevorderen van de kwaliteit van de rapportage.⁸¹ Behalve de schriftelijke rapportage biedt de mondelinge toelichting ter zitting door de deskundige de mogelijkheid tot een dialoog tussen de gedragskundige en de procespartijen. Daar kan de deskundige er zelf op toezien dat er geen andere betekenis aan zijn rapport wordt gegeven dan die hij eraan heeft bedoeld te geven.⁸²

In veel gevallen levert het rapport voldoende informatie aan de deelnemers aan het strafproces, maar er blijven situaties waarin de rechtbank, de officier van justitie of de verdediging het wenselijk of zelfs noodzakelijk vinden dat de psycholoog ter terechtzitting verschijnt. Een enkele keer roept het rapport vragen op waarover men met de gedragskundige zelf van gedachten wil wisselen.

Een oproep voor een rechtszitting is zeker geen vrijblijvende uitnodiging. Het is een plicht van de gerechtelijke deskundige te verschijnen en afwezigheid kan verstrekkende consequenties hebben. De rechtszaal is de plaats bij uitstek waar de forensisch psycholoog zich openbaar verantwoordt over zijn onderzoek en rapportage, en niet in de media.⁸³

Voor de collega's die nog niet zo lang als forensisch gedragskundig onderzoeker werkzaam zijn, is de rechtszitting een onwennige situatie. De onderzoeker treedt vanuit de wereld waarin hij zijn vak gestalte geeft, de kliniek, de studeerkamer, de intervisieruimte, de wereld van de rechtspraak binnen.⁸⁴ Een rituele wereld met toga's, onbekende regels, uitgekristalliseerde posities en een andere taal. Bovendien treft hij daar de onderzochte weer, nu in de hoedanig-

81 Kelk, 1990, p. 36-39.

82 Aldus Van den Puttelaar, 1993, p. 133.

83 Het past forensisch gedragskundigen niet om over individuele strafzaken, die zich nog onder de rechter bevinden, commentaar in de media te leveren: als de gedragskundige de betreffende zaak kent, past immers alleen zwijgen en als deze de zaak niet kent evenzeer, aldus een stelling bij het proefschrift van Koenraadt, 1996.

84 Van Lunteren et al., 2002, zien deskundigen, blijkens de ondertitel van hun boek als de 'Souffleurs van de samenleving.' Dit suggereert een heimelijkheid die voor de hier beschreven gedragskundigen in de strafrechtspleging nauwelijks opgaat. Eerder hebben wij zelfs 'de megafoon' als prototypisch instrument genoemd voor de overgang van de informatie, namelijk vanuit de vertrouwelijkheid van de spreekkamer naar de strafrechtelijke openbaarheid van de rechtszaal, zodra een forensisch gedragskundige zich in een strafzaak mengt (Koenraadt, 1987).

heid van procespartij. Bij zaken die voor maatschappelijke beroering hebben gezorgd, is doorgaans ook pers aanwezig.

De deskundige verkeert ter zitting in een positie dat hij de vragen, gesteld door de partijen in het openbaar strafproces dient te beantwoorden. Hier krijgt de deskundige het recht van spreken, waar het spreken van recht aan de zittende magistratuur is voorbehouden.⁸⁵ Voor de deskundige heeft zo'n optreden ter terechtzitting altijd iets van een examen, waar men zich zo goed mogelijk op voorbereidt, inclusief de plankenkoorts.⁸⁶

Een eerste vereiste om het aantal vragen te doen verminderen, is door bij de schriftelijke beantwoording van de onderzoeksvragen tevens te preluderen op veronderstelde vragen: het opstellen van een gedegen onderbouwd en doortimmerd rapport. Het is niet steeds mogelijk een waterdicht rapport te presenteren waarin alle denkbare vragen beantwoord zijn; soms ontbreken daarvoor de noodzakelijke en geëigende ingrediënten. Bovendien is over elk psychologisch rapport – zeker aan leken op gedragskundig gebied – een nadere uiteenzetting te geven.

Vanzelfsprekend is de psycholoog als getuige-deskundige ter zitting gehouden buiten vragen over het bewijs te blijven. De getuige-deskundige kan in deze situatie alleen maar adequaat navigeren als hij vaart op het kompas van zijn eigen deskundigheid en onafhankelijkheid. Een zuiver besef wat zijn positie is op dit speelveld is een *conditio sine qua non* omdat de emoties in sommige gevallen hoog kunnen oplopen, daar er veel op het spel staat. De procespartijen hebben behoefte aan eenduidige antwoorden, korte, heldere en vooral begrijpelijke verklaringen en het is de taak van de psycholoog als getuige-deskundige daar in te voorzien. Dit vraagt een gedegen voorbereiding.

Het optreden in een rechtszitting hoort bij het rapporteren *pro justitia* en is daar tevens de meest persoonlijke versie van.⁸⁷ Sterker nog: de rechtszaal en niet de media is de plaats bij uitstek waar de forensisch psycholoog zich ten overstaan van zijn opdrachtgever dient te verantwoorden voor de werkwijze en bevindingen van zijn onderzoek en zijn rapport. Daar hoort overigens ook bij dat de deskundige wel eens een antwoord schuldig moet blijven. Een reactie zoals: 'Dat weet ik niet' kan immers professioneel aangewezen zijn en de juiste dimensie aan die presentatie als geheel geven. De deskundige is immers gebonden aan zijn competentie én het domein van het eigen vakgebied.

5.13 Tot slot

De klinische observatie en de multidisciplinaire rapportage vanuit het Pieter Baan Centrum zijn proces-diagnostiek bij uitstek. Binnen het beveiligde klimaat

85 Zie Slijkhuis, in: Van Lunteren et al., 2002, p. 75.

86 Ervaren deskundigen als Pieter Baan, forensisch psychiater en J. Zeldenrust, patholoog anatoom, hadden tot op hoge leeftijd deze examensensaties (vgl. Zeldenrust, 1981).

87 Zie Brodsky, 1999.

van de kliniek wordt in voortdurende interactie met de onderzochte en teamgenoten van verschillende disciplines in zeven weken gewerkt aan een antwoord op de onderzoeksvragen. Hypothesen worden geformuleerd en verworpen, vragen gesteld en antwoord wordt gezocht. Er wordt gesproken, geluisterd, gewacht, gedacht, gediscussieerd, gemeten en geschreven. Dit alles met het doel recht te doen aan de opdrachtgever, de maatschappij, de onderzochte en de forensische psychologie.

Literatuur

- Bal, P.L., & F. Koenraadt, *Het psychisch onvermogen terecht te staan. Waarborg of belemmering van het recht op een eerlijk proces?* Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2004 (Pompe Reeks nr. 40)
- Bartels, J.A.C., N. Duits & W.B. Gunning (red), *Jeugdpsychiatrie en recht*. Assen, Van Gorcum, 2004, 2e herziene druk.
- Beek, D.J. van, *De delictscenarioprocedure bij seksueel agressieve delinquenten*. Deventer, Gouda Quint, 1999 (diss. UvA).
- Beyaert, F.H.L., *Positie kiezen en kleur bekennen*. Den Haag, VUGA, 1979.
- Bleichrodt, N., & F. van de Vijver, *Diagnostiek bij allochtonen. Mogelijkheden en beperkingen van psychologische tests*. Lisse, Swets & Zeitlinger, 2001.
- Brockington, I., *Motherhood and Mental Health*. Oxford, Oxford University Press, 2003.
- Brodsky, S.L., *The Expert Witness. More maxims and guidelines for testifying in court*. Washington, American Psychological Association, 1999.
- Corradi, C., Text, Context and Individual Meaning: rethinking life stories in a hermeneutic framework. *Discourse & Society*, 2 (1991), p. 105-118.
- Coupland, N., & J. Nussbaum (eds.), *Discourse and Lifespan Identity*. Newbury Park, Sage, 1993.
- Crombag, H.F.M., P.J. van Koppen & W.A. Wagenaar, *Dubieuze zaken. De psychologie van strafrechtelijk bewijs*. Amsterdam, Contact, 1992.
- Cramer, P., *Storytelling, Narrative and the Thematic Apperception Test*. New York, Guilford, 1996.
- Dekker, R.M. (ed.), *Egodocuments and History. Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages*. Hilversum: Verloren, 2002, Reeks Publikaties van de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen 38.
- Dekker, R.M., Egodocumenten: een literatuuroverzicht. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 101 (1988), p. 161-190.
- Del Castillio, J.C., The Influence of Language Upon Symptomatology in Foreign-Born Patients. *American Journal of Psychiatry*, 127 (1970) 2, p. 242-244.
- Derksen, J.J.L., *Handboek persoonlijkheidsstoornissen. Diagnostiek en behandeling van de DSM-IV en ICD-10 persoonlijkheidsstoornissen*. Utrecht, Tijdstroom, 1993.
- Derksen, J., & M. Katzko, WAIS-III. Enkele kritische notities. *De Psycholoog*, 37 (2002) p. 460-462.
- Derksen, J., L. Vendrig, J. Egger, H. de Mey & M. Saschowa, De NVM in relatie tot de MMPI-2. Psychodiagnostisch gereedschap. *De Psycholoog*, 39 (2004) 7/8, p. 357-362.
- Eling, P., E. de Haan, R. Hijman & B. Schmand (red.), *Cognitieve neuropsychologie*. Amsterdam, Boom, 2001.
- Emmerik, J.L. van, Voorspelling van delictrecidive in de forensische psychiatrie: risicotaxatie. In: B.C.M. Raes & F.A.M. Bakker (red.), *De psychiatrie in het Nederlandse recht*. Deventer, Kluwer, 2004, vierde druk, p. 151-161.

- Eurelings-Bontekoe, E.H.M. & W.M. Snellen (red.), *Dynamische persoonlijkheidsdiagnostiek*. Lisse, Swets en Zeitlinger, 2003.
- Exner, J.E., *A Rorschach Workbook for the Comprehensive System*. Asheville, Rorschach Workshop 2001.
- Friedman, A.F., R. Lewak, D.S. Nichols & J.T. Webb, *Psychological Assessment with the MMPI-2*. Mahwah, NY, Erlbaum, 2001.
- Gabbard, G.O., M.D., *Psychodynamic Psychiatry in Clinical Practice*. Washington DC, American Psychiatric Press, 2000.
- Groen, H., & M. Drost (red.), *Handboek Forensische Geestelijke Gezondheidszorg*. Utrecht, De Tijdstroom, 2003.
- Groth-Marnat, G., *Handbook of Psychological Assessment*. New York, Wiley, 1997.
- Gudjonsson, G., *The Psychology of Interrogations, Confessions and Testimony*. Chichester, Wiley, 1992.
- Gutheil, T.G., & P.S. Appelbaum, *Clinical Handbook of Psychiatry and the Law*. Philadelphia, Lippincott/Williams & Wilkins, 2002, 3rd Ed.
- Harry, B., Interview, Diagnostic, and Legal Aspects in the Forensic Psychiatric Assessment of Deaf Persons. *Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 14 (1986) 2, p. 147-162.
- Harte, J.M., Risicotaxatie in de rapportage Pro Justitia. *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 55 (2000) 12, p. 1099-1110.
- Hess, A.K., & I.B. Weiner (eds.), *Handbook of Forensic Psychology*. New York, Wiley, 1999, 2nd edition.
- Jesserun d'Oliveira, H.U., *Woorden als daden. Commentaar en opinies*. Deventer, Kluwer, 2004.
- Jong, J. de, & M. van den Berg (red.), *Transculturele psychiatrie en psychotherapie*. Lisse, Swets & Zeitlinger, 1996.
- Kelk, C., Liaisons dangereuses. De invloed van de juridisering op de verhouding tussen psychiatrie en strafrecht. In: C. Kelk et al. (red.), *Harmonie en tegenspraak*. Arnhem, Gouda Quint, 1990, p. 19-45.
- Kelk, C., *Nederlands detentierecht*. Deventer, Kluwer, 2002, 2e herziene druk.
- Kerklaan, M., *De interpretatie van de MMPI-2 in een Nederlandse forensische setting: diagnose of hypothese?* Utrecht, PBC, 2001, interne publicatierreeks nr.5.
- Kievit, Th., J.A. Tak & J.D. Bosch (red.), *Handboek psychodiagnostiek voor de hulpverlening aan kinderen*. Utrecht, De Tijdstroom, 2002, 6e druk.
- Koenraadt, F., & E. van Vloten, Forensisch psychiatrische rapportage en cultuurconflict. Een randprobleem in een randgebied. *Nederlands Juristenblad*, 57 (1982) 35, p. 953-964.
- Koenraadt, F., Zur Situation forensischer Begutachtung Erwachsener in den Niederlanden - Das Gutachten zwischen Übersetzung und Megaphon. In: H. Kury (Hrsg.), *Ausgewählte Fragen und Probleme forensischer Begutachtung*. Köln, Carl Heymanns, 1987, p. 469-487.
- Koenraadt, F., De forensisch psycholoog als zelfstandig expert. *Proces*, 69 (1990) 11, p. 312-317.
- Koenraadt, F., Gedragskundige rapportage pro justitia over allochtone verdachten. In: J. Fiselier en F. Strijbosch (red.), *Cultuur en Delict*. 's-Gravenhage, Vuga, 1992, p. 137-152.
- Koenraadt, F., S.J. Steenstra, L.C.M. Stegmann & W.H.G. Wolters (red.), *Forensische jeugdpsychologie. Rapportage en behandeling in het familie- en jeugdrecht*. Arnhem, Gouda Quint, 1993.
- Koenraadt, F., & Y. Yeşilgöz, Klinisch gedragskundige rapportage over Turkse verdachten. In: Janse de Jonge, J.A., M. Moerings & A. van Vliet (red.), *Binnen de steen van dit*

- bestaan. Over rechtsbescherming en totale instituties.* Arnhem, Gouda Quint, 1993, p. 209-224, Pompe Reeks deel 10.
- Koenraadt, F., De beroepsethiek van de psycholoog in zijn relatie tot het strafrecht. In: M. Moerings, C.M. Pelsler & C.H. Brants (red.), *Morele kwesties in het strafrecht.* Deventer, Gouda Quint, 1999, p. 361-376, Pompe reeks nr. 28.
- Koenraadt, F. (red.), *Een spiegel van (straf)recht en psychiatrie.* Deventer, Gouda Quint, 2000 (Het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, nieuwe reeks deel 8).
- Koppen, P.J., & H.F.M. Crombag (red.), *De menselijke factor. Psychologie voor juristen.* Arnhem, Gouda Quint, 1991.
- Koppen, P.J. van, D.J.Hessing, H.L.G.J. Merckelbach & H.F.M. Crombag (red.), *Het Recht van Binnen. Psychologie van het Recht.* Deventer, Kluwer, 2002.
- Koppen, P.J., *De Schiedammer parkmoord. Een rechtspsychologische reconstructie.* Nijmegen, Ars Aequi, 2003.
- Koppen, P.J., Weg van de toerekeningsvatbaarheid. Over rapportages over de verdachte. *Trema*, (2004), p. 221-228.
- Kordelaar, W.F.J.M. van, *Beslissingsondersteuning onderzoek Geestvermogens in het strafrecht voor volwassenen.* Deventer, Kluwer, 2002 (diss. UvT).
- Kordelaar, W.F.J.M. van, Het psychologisch onderzoek. In: A.W.M. Mooij, F. Koenraadt & J.M.J. Lommen-van Alphen (red.), *De persoon van de verdachte. De rapportage pro justitia vanuit het Pieter Baan centrum.* Deventer, Gouda Quint, 1995, tweede herziene druk.
- Kouratovsky, V. *Wat is er aan de hand met Jamila? Transculturele diagnostiek in de jeugdzorg.* Utrecht, Forum, 2002.
- Kuilman, M., *Organische psychiatrie.* Utrecht, Bunge, 1989.
- LaCalle, J.J., Forensic Psychological Evaluations Through an Interpreter: Legal and Ethical Issues. *American Journal of Forensic Psychology*, 5 (1987) 4, p. 29-43.
- Lunteren, F. van, B. Theunissen & R. Vermij (red.), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 2002.
- Luteijn, F., B.G. Deelman & P.M.G. Emmelkamp (red.), *Diagnostiek in de klinische psychologie.* Houten, Bohn Stafleu van Loghum, 1990.
- McMurrin, M., & J. Hodge (eds.), *The Assessment of Criminal Behaviours in Secure Settings.* London/Bristol, Kingsley, 1994.
- Mellman, L.A., Countertransference in Court Interpreters. *Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 23 (1995) 3, p. 467-471.
- Merckelbach, H., Autobiografie en psychopathologie. *De Psycholoog*, 30 (1995) 6, p. 266-271.
- Merckelbach, H.L.G.J., H.F.M. Crombag & P.J. van Koppen, Hoge verwachtingen. Over het corrumperend effect van verwachtingen op forensische expertise. *Nederlands Juristenblad*, (2003) 14, p. 710-716.
- Monahan, J., (Ed.), *Rethinking Risk Assessment.* Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Mooij, A.W.M., *De psychische realiteit. Over psychiatrie als wetenschap.* Meppel/Amsterdam, Boom, 1988.
- Mooij, A.W.M., *Toerekeningsvatbaarheid. Over handelingsvrijheid.* Amsterdam, Boom, 2004.
- Nedopil, N., *Forensische Psychiatrie. Klinik, Begutachtung und Behandlung zwischen Psychiatrie und Recht.* Stuttgart, Thieme, 2000, 2. aktualisierte und erweiterte Auflage.
- Nijhof, G., *Levensverhalen. Over de methode van autobiografisch onderzoek in de sociologie.* Amsterdam, Boom, 2000.
- Oei, T.I. & M.S. Groenhuijsen (red.), *Actuele ontwikkelingen in de forensische psychiatrie.* Deventer, Kluwer, 2003.
- Peeters, H., & F. Mönks (red.), *De menselijke levensloop in historisch perspectief.* Assen, Van Gorcum, 1986.

- Puttelaar, Ch.L. van den, Verdediging en gedragskundige rapportage. In: J.W. Fokkens et al. (red.), *Overheid en patiënt. Ontwikkelingen in de forensische psychiatrie*. Arnhem, Gouda Quint, 1993, p. 127-133.
- Ree, F. van, (red.), *GGZ en levensbeschouwing. Psychiatrische hulp aan Nederlanders en Medelanders*. Lisse, Swets & Zeitlinger, 2003.
- Reicher, J.W., J. Rummelink & Th.W. van Veen (red.), *Verantwoordelijk voor mensen*. Arnhem, Gouda Quint, 1985.
- Shea, S.C., *Psychiatric Interviewing. The Art of Understanding*. Philadelphia, Saunders, 1988.
- Schnitzler, J.G., Gedragskundigen achter de groene tafel. In: J.P. Balkema et al. (red.), *Dynamisch strafrecht*. Arnhem, Gouda Quint, 1995, p. 321-333.
- Smit, N.W. de, The Role of the Psychiatrist in the Penitentiary Appeal Court in the Netherlands. *International Journal of Law and Psychiatry*, 6 (1983) p. 473-479.
- Snijders, J.Th., Het rapport van de psycholoog. *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie en haar Deelgebieden*, 20 (1965) p. 554-573.
- Sterman, D., *Een olijfbom op de ijsberg. Een transculturele visie op en behandeling van de problemen van jonge Noord-Afrikanen en hun families*. Amsterdam/Utrecht, Nederlands Centrum Buitenlanders, 1996.
- Stolk, B. van & J. Frenken, 'Als kind met de kinderen'; een netwerk van incestueuze en pedoseksuele verhoudingen. *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, (1986) 7/8, p. 691-724.
- Tellegen, P., De betrouwbaarheid en validiteit van de WAIS-III NL. *De Psycholoog*, 38 (2003) 3, p. 128-132.
- Tseng, W.S., D. Matthews & T.S. Elwyn, *Cultural Competence in Forensic Mental Health*. New York/Hove, Brunner-Routledge, 2004.
- Vogelvanger, A., *EPPS in het forensisch psychiatrisch veld*. Utrecht, PBC, 2000 (interne publicatierreeks nr. 2).
- Waele, J.P. de, *Systematische participerende observatie*. Brussel, VUB Press, 1992.
- Watzlawick, P., J.H. Beavin & D.D. Jackson, *De pragmatische aspecten van de menselijke communicatie*. Houten/Zaventem, Bohn Stafleu van Loghum, 1974.
- Webster, Ch.D., R.J. Menzies & M.A. Jackson, *Clinical Assessment Before Trial. Legal issues and mental disorder*. Toronto, Butterworths, 1982.
- Webster, Ch.D. & R.J. Menzies, The Clinical Prediction of Dangerousness. In: D.N. Weisstub (ed.), *Law and Mental Health. International Perspectives*. New York, Pergamon Press, 1987, p. 158-208.
- Weijers, I., *Schuld en schaamte. Een pedagogisch perspectief op het jeugdstrafrecht*. Houten/Diegem, Bohn, Stafleu, Van Loghum, 2000.
- Westermeyer, J., Working with an Interpreter in Psychiatric Assessment and Treatment. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 178 (1990) 12, p. 745-749.
- Wiersinga, H.C., *Nuance in benadering. Culturele factoren in het strafproces*. Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2002.
- Woudenberg, I.M. van, *Psychodiagnostisch onderzoek in forensisch kader: de onderzoeksrelatie als instrument voor risicotaxatie*. In: T.I. Oei & M.S. Groenhuijsen (red) *Actuele ontwikkelingen in de forensische psychiatrie*, Deventer, Kluwer, 2003.
- Zeeuw, J. de, R. Dekker & W.C.M. Resing, *Algemene psychodiagnostiek I. Testmethoden*. Leiden, PITS, 2004, 8e geheel herziene druk.

Bijlage⁸⁸

De Amsterdamse Biografische Vragenlijst (ABV) is een op de Nederlandse bevolking geijkte persoonlijkheidsvragenlijst, die een uitspraak doet over een aantal dimensies de persoon betreffende.

BDHI-D (Buss Durkee Hostility Inventory-Dutch, is een zelfrapportagelijst die pretendeert iemands hostiliteit en neiging tot agressief gedrag vast te stellen.

Caruso (Projective Story Telling Cards) een serie platen waarop een kind of kinderen samen met een volwassene in diverse situaties staat of staan afgebeeld en waarbij de afhankelijke positie van het kind voorop staat. Aan de hand van deze platen kan een gesprek worden gevoerd over de gevoelens die in een dergelijke situatie kunnen worden opgeroepen.

CBCL/YSM (Child Behavior CheckList/Youth Selfreported) is een vragenlijst om probleemgedrag en vaardigheden zoals door jeugdigen zelf gerapporteerd, op gestandaardiseerde wijze te kwantificeren.

De Columbus is een projectietest voor kinderen en jeugdigen, waarbij gevraagd wordt platen, bepaalde sociale situaties voorstellende, te voorzien van een verhaal.

De Edwards Personal Preference Schedule (EPPS) is een persoonlijkheidsvragenlijst waarbij de respondent de relatieve sterkte van verschillende behoeften en strevingen kan aangeven. Tevens wordt een analyse gemaakt van de mate van betrokkenheid op anderen en van realiteitszin versus lustbeleving.

De Groninger Intelligentie Test (GIT) is een algemene intelligentietest, die naast een algemene schatting ook nog schattingen oplevert van onderscheiden intellectuele factoren.

De Gezins Klimaat Schaal (GKS) is een vragenlijst die door alle gezinsleden apart wordt ingevuld en waarmee aan de hand van negen categorieën het sociale klimaat van een gezin kan worden vastgesteld.

De Guilford LTP Temperament Survey is een op factor-analyse gebaseerde persoonlijkheidsvragenlijst, bestaande uit 120 items, die aldus op zeven schalen menselijk gedrag meet.

De Hamilton Depressieschaal is een vragenlijst die gevoelig is voor het opsporen van depressieve stoornissen.

De House, Tree, Person (HTP) is een tekenopdracht. De kwaliteit, uitvoering en detaillering van de tekeningen kunnen aanwijzingen opleveren over de psychische structuur van de respondent.

De Leuvense Gezins Vragenlijst (LGV) is een vragenlijst die door alle gezinsleden apart wordt ingevuld en waarmee aan de hand van een aantal dimensies het sociale klimaat van een gezin kan worden vastgesteld.

De MCMI is een persoonlijkheidsvragenlijst die persoonlijkheidsstoornissen meet volgens de criteria van de DSM.

De Minnesota Multiphasic Personality Inventory, tweede versie (MMPI-2) is een persoonlijkheidsvragenlijst die verschillende vormen van psychopathologie kan opsporen.

De Multiphasic Sex Inventory (MSI) is een vragenlijst om een breed scala van psychoseksuele karakteristieken te onderzoeken.

88 Deze lijst bevat de in het Pieter Baan Centrum meest gebruikte intelligentie- en persoonlijkheids-tests. Neuropsychologische tests zijn hier buiten beschouwing gelaten.

De NEO-PI-R is een persoonlijkheidsvragenlijst die de vijf belangrijkste dimensies of domeinen van de persoonlijkheid bij volwassenen meet, en binnen elk van die vijf domeinen zes belangrijke facetten die de dimensie in kwestie definiëren. Met in totaal 30 schalen is een omvattende beoordeling van de persoonlijkheid bij volwassenen mogelijk.

De Nederlandse Persoonlijkheden Vragenlijst (NPV) is een op verschillende Nederlandse bevolkingsgroepen geijkte vragenlijst, die de sterkte van zeven in schalen ondergebrachte persoonlijkheidsstrevingen tracht te meten.

De Nederlandse Verkorte MMPI (NVM) is een op verschillende bevolkingsgroepen geijkte vragenlijst, en geeft informatie over vijf persoonlijkheidsbegrippen. De test kan worden gezien als een aanvulling op de NPV. De relatie met de oorspronkelijke MMPI is marginaal te noemen, vanwege de statistische verschillen van de gebruikte items.

De Prestatie Motivatie Test (PMT) is een vragenlijst, die tracht persoonlijkheidsaspecten, zoals drang om te presteren, te onderzoeken, naast de angst te zullen falen.

De Raven Standard Progressive Matrices is een non-verbale intelligentietest, die het vermogen meet om met behulp van analytisch denken en het opsporen van analogieën progressief complexe problemen op te lossen. Invloeden van taalbeheersing en culturele achtergrond van de respondenten spelen relatief een minder belangrijke rol.

De Rorschach – gescoord volgens de Exner-methode – is een gestandaardiseerde waarnemingstest waarbij op grond van de responsen uitspraken kunnen worden gedaan over het denkproces, de affectmodulatie, de psychische belastbaarheid, de zelfperceptie en de interpersoonlijke vaardigheden van de geteste persoon.

De Spannings Behoeftelijst (SBL) is een zelfbeoordelingsvragenlijst, die een uitspraak doet over de mate waarin iemand geneigd is nieuwe, afwisselende of riskante situaties op te zoeken en navenante ervaringen op te doen.

SCID-D is een gestructureerd klinisch interview dat wordt gebruikt om dissociatieve symptomen en stoornissen vast te leggen.

De SCL-90 is een multidimensionale schaal die een substantieel deel van relevante psychopathologische dimensies meetbaar maakt. Naast de algemene maat voor psychisch dysfunctioneren geeft hij aanduidingen voor specifieke, klinisch relevante gebieden, zoals angst en depressie.

Nawas Sentence Completion (NSC) is een lijst van vrij af te maken zinnen, die eenmaal gecategoriseerd in zeven levensgebieden, aanknopingspunten voor een nader gesprek kunnen opleveren.

SIDP-R. is een naar de DSM semi-gestructureerd interview om persoonlijkheidsproblematiek in kaart te brengen.

Bij de afname van de Thematic Apperception Test (TAT) wordt de respondent gevraagd een verhaal te vertellen over een serie platen met doorgaans onduidelijke, op verschillende manieren te interpreteren voorstellingen. Vervolgens worden herhaaldelijk genoemde thema's, opvallende reacties en uitwijdingen geanalyseerd op mogelijke projectieve kwaliteiten.

De Temperament en Karakter Vragenlijst (TCI) is een persoonlijkheidsvragenlijst met onderscheiden temperament- en karakterschalen, die kan worden gebruikt om diagnoses te stellen, maar ook om verschillende normale persoonlijkheidstypen te differentiëren.

De Vier Platen Test van Van Lennep (VPT) is een projectietest, waarbij de proefpersoon een verhaal moet samenstellen aan de hand van plaatjes waarop mensen in vier van elkaar onafhankelijke situaties staan afgebeeld. Het eigen verhaal kan tal van interpretaties verschaffen.

Vroeger en Nu, retrospectieve vragenlijst. Aan de hand van open vragen wordt getracht een beeld te krijgen hoe iemand zichzelf nu beleeft in vergelijking met zijn kindertijd.

De Wechsler Adult Intelligence Scale III (WAIS-III) is een herziene, herijkte algemene intelligentietest, die naast een schatting van de totale intelligentie ook een onderscheid maakt in verbale/schoolse vaardigheden en capaciteiten op praktisch/handelings niveau. De test bestaat uit veertien subtests. Grote verschillen tussen de subtests kunnen aanleiding geven voor verder neuro-psychologisch onderzoek. Deze test discrimineert ook goed in lagere regionen.

De Zinnen-Aanvul Test (ZAT) is een lijst van vrij af te maken zinnen, die een breed scala van aanknopingspunten voor een nader gesprek kunnen opleveren.

100-ZTS is een op seksualiteit toegesneden Zinnen Aanvul Test, met andere woorden een lijst van vrij af te maken zinnen die alle betrekking hebben op seksualiteit en die een breed scala van aanknopingspunten kunnen opleveren voor een nader gesprek.